

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

əlyazması hüququnda

Əsgərov Elməddin Firudin oğlu

**“Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinin yenidən qurulması və inkişaf
prespektivləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər: i.e.n, dos. Hacıyev Ə.V.

Magistr proqramının rəhbəri: i.e.n, dos. Mehtiyev A.S.

Kafedra müdiri: i.e.n, dos. Hacıyev Ə.V.

BAKİ - 2017

Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinin yenidən qurulması və inkişaf perspektivləri

Giriş

I FƏSİL. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulmasının müasir konsepsiyaları

1. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulmasının nəzəri aspektləri
2. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma əməliyyatının planlaşdırılmasının və təşkilinin metodoloji əsasları
3. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

II FƏSİL. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma işlərinin aparılması haqda strateji qərarların qəbulu xüsusiyyətləri

1. Yenidənqurulma əməliyyatının mümkünlüyü və zəruriliyinin iqtisadi əsaslanmasının xüsusiyyətləri
2. Yenidənqurulmanın iqtisadi mexanizimdə amilli təhlili
3. Yenidənqurulma lahiyəsinin əsaslandırılması üçün maşınqayırma sənayesinin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin metodik təminatı

III FƏSİL. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması mexanizminin təkmilləşdirilməsi

1. Outsorinq və autstaffinq maşınqayırma sənayesinin təkmilləşdirilməsi mexanizminin yeni elementi kimi
2. Maşınqayırma sənayesinin əsas strateji inkişaf istiqamətləri
3. Azərbaycan Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişafının investisiya təminatı

Nəticə və təkliflər

Ədəbiyyat

Giriş

Mövünün aktuallığı. Müasir sənaye cəhətdən inkişaf etmiş istənilən ölkənin maşınqayırması onun nəinki emal sənayesinin hətta ümumən iqtisadiyyatının əsas aparıcı sahəsidir. Maşınqayırma dedikdə müəssisələrin texniki cəhətdən yenidən silahlanmasını, əhalinin müxtəlif növ məişət cihaz və avadanlıqlara olan tələbatının ödənilməsini, iqtisadi və hərbi potensialın yaradılmasını təmin edən maşın və avadanlıqları istehsal edən qarşılıqlı asılı olan sahələr sistemi nəzərdə tutulur.

İqtisadiyyatın bütün sahələrinin ən yeni maşın və avadanlıqlarla təmin edilməsi hesabına əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, iqtisadi inkişafın intensivləşdirilməsi, elmi- texniki tərəqqinin templərinin sürətləndirilməsinə maşınqayırmanın tövhəsi daha əhəmiyyətlidir. Maşınqayırma üçün daha səciyyəvi olan xüsusiyyətlər sahədaxili strukturun mürəkkəbliyi və sahəliyi məhsulun geniş çeşidliyi, beynəlxalq və ərazi əmək bölgüsündə fəal iştirakıdır.

Hal-hazırda yaşadığımız bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə maşınqayırma müəssisələrində inkişaf mexanizmi problemlərinin ətraflı öyrənilməməsi, kompleks şəkildə əhatə edən elmi əsərlərin olmaması dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını şərtləşdirir.

Bizim tədqiqatımız bu məsələnin həllinə yönəlmişdir və həmin işin mövzusunun aktuallığını və ona olan tələbatı müəyyənləşdirir.

Mövzunun elmi işlənməsinin səviyyəsi. Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişaf perspektivləri hər zaman keçmiş sovet respublikalarında iqtisadiyyat elminin mərkəzində olmuşdur. Bununla əlaqədar dissertasiya üzərində işləyərkən əsasən maşınqayırma sənayesinin nəzəri aspektlərini ətraflı əks etdirən MDB ölkələrinin alimlərinin elmi əsərlərindən geniş istifadə edilmişdir. Bu sırada L.İ.Abalkinin, D.A.Baranovun, V.N.Barisovun, M.A.Vilenskinin, A.Q.Qranberqin, Y.M.İvanovun, V.P.Kalininin, Y.L.Kontorun, A.F.Kovalyovun, S.M.Kuzmen-konun, V.İ.Kuşlinin, Y.İ.Lyubimtsevin, A.A.Malqinin, P.M.Pavlovun, M.İ.Rimer-in, V.Q.Zaxarovun, A.L.Qaponenkonun,

Y.B.Kvaşanın, D.M.Palteroviçin, R.M.Petuxovun və s. işlərini mənbə bazası kimi göstərmək olar.

A.K.Ələskərovun, T.N.Əliyevin, M.M. Alarverdiyevin, M.A.Axundovun, M.C.Ataşiyevin, R.T.Həsənovun, T.A.Hüseynovun, R.M.Cəbiyevin, A.A.Nadirovun, A.H.Nuriyevin, A.Q.Nağıyevin, Z.A.Səmədzadənin, R.P.Sultanovanın, R.K.İsgəndərovun, Q.Ə. Səfərovun, N.B.Böyükkişinin, E.M.Hacızadənin, Ş.M.Muradovun, Q.S.Süleymanovun, F.A.Fərəcovun , Q.Z.Yüzbaşıyevanın və s. kimi milli iqtisadçıların elmi əsərlərində həmçinin müəssisələrin özlərinin vəsaitlərinin məhdudluğu, onların investisiya cəlbediciliyinin aşağı səviyyədə olması və dövlət tərəfindən köməyin kifayət qədər olmaması şəraitində sənaye müəssisələrin əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalı probleminin yüksək əhəmiyyəti vurğulanır. Bununla yanaşı onun həllinin aşağıdakı istiqamətləri göstərir:

- Strateji - əsas fondların təkrar istehsalı prosesinin dövlət tənzimlənməsi tədbirləri kompleksinin işlənməsi və həyata keçirilməsi yolu ilə dövlətin rolunun gücləndirilməsi;

- Taktiki istehsal potensialının saxlanması məqsədi ilə təlabat subyektlərinin özləri tərəfindən tədbirlərin görülməsi.

Göstərilən problemin həlli yollarından biri maşınqayırma sənayesinə dair təkrar istehsal proseslərinin investisiyalaşdırılmasıdır.

Maşınqayırmanın təşkilati və iqtisadi əsasları aşağıda göstərilmiş xarici alimlərin əsərlərində tədqiq edilmişdir: İ.A.Babayev, M.İ.Buxalkov, P.L.Vilenski, V.D.Qazman, V.İ.Qoloşapov, V.A.Qoremkin, V.M.Cux , R.Kantino, V.V.Komarov, İ.M. Korşunov, N.R. Kravçuk , E.A.Krasyeva, M.L.Leşenko, M.Miller, F.Modilyani, P.Nevitt, M.Harvi, M.Hoyer, X.İ.Şpittler və s.

Yuxarıda göstərilmiş müəlliflər elmi əsərlərində maşınqayırma müəssisələrinin əsas inkişaf istiqamətlərinin təhlili verərək, istehsal proseslərinin səmərəliliyi səviyyəsinin qiymətləndirilməsi metodlar kompleksini işləmişdirlər.

Bununla belə, qeyd etmək istərdim ki, müasir şəraitdə maşınqayırma müəssisələrinin yenidənqurulmasının əsas strateji istiqamətləri, investisiyalaşdırılmasının bir sıra məsələsi iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər tam həcmdə əksini tapmamışdır.

Eyni zamanda maşınqayırmanın iqtisadiyyatı məsələlərinə həsr edilmiş elmi əsərlərin sayının çox olmasına baxmayaraq maşınqayırmanın bəzi problemləri kifayət qədər tədqiq edilməmiş qalmaqdadır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi maşınqayırma müəssisələrinin yenidənqurulması mexanizminin təkmilləşdirilməsinin müasir konsepsiyalarını, strateji qərarların qəbulu xüsusiyyətlərini, investisiya təminatını, yenidənqurulma əməliyyatının planlaşdırılmasının və təşkilinin metodoloji əsaslarını araşdırmaqdır.

Qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi zəruri idi:

- Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulmasının nəzəri aspektlərinin, planlaşdırılmasının və təşkilinin metodoloji əsasları müqayisəli təhlilini aparmaq;

- ölkənin maşınqayırma müəssisələrinin yenidənqurulma lahiyəsinin əsaslandırılmasının müasir vəziyyətini və onların təkrar istehsalı prosesində mövcud dinamikanı təhlil etmək;

- sənaye biznesində yenidənqurma lahiyyələri çərcivəsində xarici təcrübəsini və tendensiyləri ümumiləşdirmək;

- ölkənin maşınqayırma müəssisələrində investisiya proseslərinin mövcud olan vəziyyətini tədqiq etmək;

- maşınqayırma sənayesinə dair investisiyalaşdırmanın lizinq formasının müsbət və mənfi cəhətlərini müəyyənləşdirmək, onun investisiyaladırmanın kredit forması və icarə ilə müqayisəli təhlilini aparmaq;

- Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinin inkişafının təhlilini aparmaq və sonradan maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalı

prosesində lizinqin istifadəsinə yönəlmiş investisiya tədbirlərinin aktivləşdirilməsi üzrə təklifləri işləyib hazırlamaq;

- milli maşınqayırma biznesində investisiyalaşdırılmanın lizinq formasının inkişafının qabağını alan amilləri müəyyən etmək;

- ölkədə bazar iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə sənaye subyektlərinin hüquqi münasibətlərini tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələri işləmək;

Tədqiqat obyekti - ölkənin iqtisadi inkişafının ayrılmaz hissəsi olan maşınqayırma müəssisələrini qeyd etmək olar.

Tədqiqat predmeti - maşınqayırma müəssisələrinin əsas inkişaf istiqamətlərinin- iqtisadi əsaslarını qeyd etmək olar.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazası kimi maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalı və investisiya münasibətlərini sahəsində milli və xarici alimlərin elmi əsərlərində əks etdirilmiş konsepsiyalar, yenidənqurma lahiyyələrini tənzimləyən beynəlxalq standartlar, ölkədə yenidənqurma münasibətlərini reqlamentləşdirən qanunvericilik və normativ sənədlər, dövrü nəşrlərdə çap olunmuş məqalələr və internet şəbəkəsinin materialları, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi inkişaf, Maliyyə və digər Nazirliklərin rəsmi materialları istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat prosesində və dissertasiyanın müddələrinin işlənməsi zamanı ümumelmi metod və üsullar, dialektik, statistik, sistem təhlillər , sintez həmçinin məlumatların emalının qrafik metodları istifadə edilmişdir.

Nəticələrin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti Azərbaycan maşınqayırma müəssisələrinin yenidənqurulma işlərinin aparılmasının təkmilləşdirilməsi yolu ilə sürətləndirilməsinə imkan yaradan təşkilati- iqtisadi müddələrin işlənməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin bu müddəaları ölkənin dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən milli iqtisadiyyatının inkişaf strategiya və taktikasının formalaşdırılması zamanı istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti onun konkret praktiki tövsiyələr səviyyəsinə gətirilmiş əsas müddələrinin həm sonrakı elmi- nəzəri tədqiqatlarda, həm də təsərrüfat subyektlərinin praktiki fəaliyyətində istifadə edilməsi imkanlarından ibarətdir.

Dissertasiya işinin bu müddəaları tələbələrin təhsilində də, o cümlədən “İstehsalın iqtisadiyyatı”, “İstehsalın təşkili və menecment”, “İnvestisiya menecment”, “Maşınqayırma iqtisadiyyatı”, “Maliyyə menecmenti”, “Müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili” fənlərin tədrisində istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, doqquz paragrafdan, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulmasının müasir konsepsiyaları

1.1.Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulmasının nəzəri aspektləri.

Maşınqayırma sənayesi hələ köhnə sovet dövründə respublika iqtisadiyyatının qabaqcıl sahələrindən idi. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatında da bu sahənin özünə xas yeri var. Beləki, əvvəllər ümumiyyətlə neft maşınqayırma üstünlük təşkil edirsə, hazırda ölkəmizdə maşınqayırma ayrılıqda ağır sənayenin əsas istiqamətlərdən biri kimi inkişaf edir.

Azərbaycan qədim tarixə malik bir neft ölkəsi olduğundan burada neft maşınının iştirak tapması da öz növbəsində qanunauyğun vəziyyətdir.

Neft-qaz maşınqayırma sənayesi birliyinin tarixi 1935-ci ildən başlayır. Eyni dövrdə neft avadanlığının və alətlərinin istehsalı və təmiri təşkilatlarının birləşdirilməsi əsasında "Azneftmaş" yaradıldı və sonralar SSRİ Sənaye Birliyi - "Soyuzneftmaş ", daha sonra isə "Azneftkimyamaş" Dövlət Şirkətinə çevrildi.

Azərbaycanın erkən istehsal mərkəzi olaraq inkişafı nəticəsində ölkənin maşınqayırma sənayesi köhnə Sovetlər Birliyinin ağır sənayesinin əsası olaraq bilinirdi. Köhnə SSRİ-nin bütün neftçıxarma torpaqlarında neft və qazın çıxarılması, quyuların cari və təmiri xidməti üçün avadanlıq yüzdə 70%-ə qədər Azərbaycanda istehsal olunurdu. Neft maşın sənayesinin məhsulları dünyanın 35 ölkəsinə göndərilirdi. Respublikamızın maşınqayırma sənayesi bu tipdən olan sənaye müəssisələrinin ən çox inkişaf etmiş sektoru kimi tanınırdı.(15, s.254)

Neft-maşınqayırması kimi formalaşmış maşınqayırma sənayesinin XX əsrin 70-80-ci illərində radikal inkişaf dövrünə qədəm qoyması nəticəsində Azərbaycan aqrar-sənaye respublikasından sənaye-aqrar respublikasına çevrilmişdir.(4, s.253)

1970-1980-ci illərdə ölkəmizdə maşınqayırma sənayesi öz inkişafının yeni mərhələsinə daxil oldu. Bu sahənin quruluşunda ciddi dəyişikliklər yaşandı, strateji obyektlər yenidən quruldu, yeni istehsal sahələri istismara alındı. Bakıda Leytenant Schmidt adına (sonralar Səttar Xan adına), B.Sərdarov adına, "Bakı işçisi", Keşlə və

zəngin ənənələri ilə bilinən necə digər nəhəng maşınqayırma müəssisələri fəaliyyət göstərirdi.

Maşınqayırma sənayesi dünyada sürətlə inkişaf edən, bazar payı artan və rəqabət şərtləri ağırlaşan bir sektordur. Bu səbəbdən sektorun davamlı inkişafının, yenidənqurulmasının təmin olunması iqtisadi miqyasda vacib faktordur.

Cihazqayırma, elektrotexnika, energetika, radioelektronika, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və digər sahələrlə maşınqayırma sənayesi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla ağır sənayesinin mühim vəhdətini təşkil edirlər. Maşınqayırma öz növbəsində dəzgahqayırma, istehlak predmetləri və müdafiə təyinatlı məhsulların istehsalı edən ağır sənaye kompleksidir. (24, s.278) Həmçinin iqtisadiyyatın texniki təminat bazası kimi istehsalatda əmək məhsuldarlığını yüksəltməklə insanların maddi rifahının yaxşılaşmasına xidmət edən bir sahədir.

Respublikanın xalq təsərrüfatının inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri istehsal potensialının səmərəli istifadəsidir. Qabaqcıl texnikanın tətbiqi əsasında istehsal potensialının sürətlə təzələnməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Bu, yeni məhsulların buraxılışına və yüksək iqtisadi, sosial səmərə əldə etməyə şərait yradır. Sadalanan məsələlər maşınqayırmanın texniki silahlanması əsasında istehsalın sürətlə inkişafına da imkan verir ki, bu da respublika iqtisadiyyatının ümumi gedişinə müsbət təsir göstərir.

Azərbaycan maşınqayırma kompleksinin inkişafının məhz bu cəhətləri respublika Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi, iqtisad elmləri namizədi R.P.Sultanovanın diqqətini cəlb etmişdir. Uzun illərin gərgin əməyi nəticəsində “Azərbaycan maşınqayırma kompleksində istehsal potensialının səmərəli istifadəsi haqqında” adlı monoqrafik əsər yaranmışdır. Bu, böyük faktiki material əsasında yazılmış və Azərbaycan Respublikası maşınqayırma kompleksinin müəssisələrində istehsalın yüksəldilməsinin səmərəliliyinin əsas istiqamətlərini yeni yaranmış təsərrüfat şəraitində göstərən birinci kitabdır. Monoqrafiya istehsal potensialının metodoloji məsələlərini, iqtisadi analizi, Azərbaycan maşınqayırma kompleksinin istehsal potensialından istifadənin qiymətini, onun yüksəldilməsinin əsas

istiqamətlərini və idarəetmənin təşkilati formalarını əks etdirir, Kitabda sənayenin texniki bazasının keyfiyyətə təkmilləşdirilməsi istehsalın fasiləsiz inkişafının təmin olunması da öz ifadəsini tapmışdır.(26, s.248)

Respublika maşınqayırma kompleksinin inkişaf perspektivləri burada dəqiq müəyyənəşdirilmişdir.

Hazırda ölkəmizdə maşınqayırma sənaye müəssisələri milli gəlir mənbəyi kimi sənayesinin əhəmiyyətli bir sahə olaraq ümumi iqtisadi miqyasında xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, müəssisələrin özəlləşdirilməsi, sənayesinə yönəldilən investisiyaların qoyulması, mühim əhəmiyyətə malik müəssisələrin maddi-texniki bazasının yaradılması, yeni istehsal sahələrinin sektorun yenilənməsini, bazara uyğun fəaliyyət göstərməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda sənayenin bütün sahələrinin inkişafı bazar iqtisadiyyatının ehtiyaclarına uyğun olaraq maşınqayırmada daxil olmaqla inkişaf üçün xüsusi proqram həyata keçirdi. Son illərdə, bu sahə üçün dövlət dəstəyi artmaqdadır.

Maşınqayırma sənayesinin inkişaf etdirilməsi əsasında daxili bazardakı tələblərin qarşılınması naminə rəqabətə davamlı məhsullarının istehsalının təmin edilməsi, eyni zamanda digər istehsal və xidmət sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində ardıcıl tədbirlər görülür.

Cədvəl 1.

Maşınqayırma müəssisəsində istehsal prosesinin strukturu aşağıdakı kimidir

İstehsal prosesi					
Köməkçi istehsal		Əsas istehsal		Xidmət təsərrüfatı	
Təmir sexi	Alət sexi	Tökmə sexi	Mexaniki emal sexi	Nəqliyyat	Dispetçer
Enerji sexi	Model sexi	Dəmirçi pres sexi	Yığma sexi	Anbar	Təchizat

Həmçinin, nəqliyyat vasitələrinin istehsalı zavodu 2012-ci ilin yekununda 6 nəfərlik mikroavtobus və 800 kiloqram yükləyən avtomobillərin hissələrinin istehsalını sınaq məqsədi ilə müəssisədə həyata keçirmişdir.

Hazırda milli brendlərin yerli və birgə müəssisələr tərəfindən planlaşdırılmış xarici istehsal məhsullarının ölkəmizdə, yaxın illərdə hasilatın artması ilə daxili bazarda xüsusi yer tutur. Müştərək müəssisələrin istehsal fəaliyyətinin güclənməsi də öz növbəsində bu prosesi sürətləndirmişdir.

Dünyanın ən nəhəng maşınqayırma müəssisələrinin Azərbaycanda öz istehsal sahələrini yaratmaq niyyətlərinin gerçəkləşməsi isə bu sahənin yüksək inkişafını təmin edəcəkdir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, maşınqayırma sənayesinin davamlı şəkildə inkişafı minlərlə yeni iş yerlərinin açılması deməkdir. Bu isə insanların məşğulluğunun təmin olunması, sosial vəziyyətlərinin yaxşılaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir mərhələdə maşınqayırma sektoru üzrə rəqabət qabiliyyətinin artırılması milli sənayenin inkişafının sürətləndirilməsindən asılıdır. Ona görə də iqtisadi dövlət milli sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması, o cümlədən sənaye siyasət strategiyası xəttinin mərkəzində olmalıdır. Sənaye siyasəti - təsərrüfat subyektlərinə (korporasiyaların, müəssisələrin və s.) fəaliyyətinə, habelə həmin fəaliyyətdə istehsal amillərinin alınması, istehsalın təşkili, mal və xidmətlərin bölgüsü və satışı sahəsində bütün həyatsikllərinə (məhsullarının həyat tsiklləri də daxil edilməklə) dövlətin təsir göstərməsi üzrə bütün proseslərin məcmusudur.

Mal və xidmətlərin agentləri və istehsalçıları, dövlətin sənaye siyasətinin obyektidir. Belə çıxır ki, konkret istehsalçı dövlət vasitəsilə onları aləti mümkün edir:

- ❖ Mülkiyyətçi;
- ❖ İstehsal amillərinin satıcıları;
- ❖ İstehlak mallarının istehsalı;
- ❖ İstehsal və əmtəə bazarlarının tənzimləyicilərinin amilləri;
- ❖ Vergi daxilolmalarının alıcıları;
- ❖ İstehsalçıların fəaliyyətini tənzimləyən;

❖ İqtisadi mübahisələrin hakimləri; (18, s.148)

İstehsalçılar və ya siyasi subyektlərin çərçivəsində beynəlxalq münasibətlərin öz iştiraklarını bazarlara təsir göstərir. Dövlət tənzimləyiciləri və vəkillər vasitəsilə vergi daxilolmaları etmək üçün vəsait nəzərdə tutulub və onun hakimiyyəti orqanı müştəriləri istifadə edə bilər.

Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı davamlı artım və onun əsas istehsalat sahələrindən dövrünə qədəm qoydu. Belə bir şəraitdə, bu və digər sahələrdə olmaq istiqamətində sənaye siyasəti antiböhran xilas aləti idi. Bu siyasət uzunmüddətli strateji xarakter daşıyır.

Sənaye siyasəti, ölkədə iqtisadi artım baza potensialının dünya iqtisadiyyatı rəqabətə davamlı bir quruma ölkə iqtisadiyyatının səmərəli integrasiyası, inkişafı və formalaşdırılması üçün ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli integrasiya olunan rəqabətqabiliyyətli strukturun formalaşdırılması məqsədilə ölkənin resurs potensialının iqtisadiyyatın sahələri arasında və sahələr daxilində bölgüsünə istiqamətlənmiş kompleks tədbirlər sistemini əhatə etməsi məqsəduyğundur. Rəqabət qabiliyyətli və ixrac yönümlü malların istehsalı təşkil olunması dövlətin sənaye siyasətinin əsas predmetinin göstəricisidir.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatı müxtəlif problemləri ilə üzləşir. Əsas problem integrasiyanın olmamasıdır, dünya iqtisadiyyatı, sənaye istehsal və sosial infrastrukturun inkişafı, texnoloji gerilik, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafında neft asılılığının şirkətlər, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin vəsaitləri, elmi tədqiqat və inkişaf fəaliyyətinin göstərməməsindən, klasterləşmənin yox dərəcəsində olması, istehsal və sosial infrastrukturun inkişafdan ləngiməsi, müəssisələrin texnoloji cəhətdən ləngiməsi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə vəsaitlərin istiqamətləndirilməməsi, müəssisələrin menecment tələblərinə uyğun fəaliyyətin tənzimlənməməsi və sairədən ibarətdir.

Müasir dövrün tələblərinə müvafiq olaraq, maşınqayırma sənayesinin sürətli inkişafı üçün hərtəfli şərait yaradılmalı, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından

asılı olmadan müəssisə və təşkilatlara bərabər rəqabət mühiti formalaşdırılmalı, yerli istehsalın inkişafı üçün əlverişli şərait və maddi-texniki bazanın təmin olunmalıdır. Dövlət sənaye siyasəti, hər şeydən əvvəl milli sənayenin rəqabət strategiyası var. Bu strategiyanın təməl dayaqı olaraq Azərbaycan sənayesinin global bazar iqtisadiyyatında rəqabət mövqeyinin artırılması və onun gələcəkdə qorunub saxlanılmasına yönəldik tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir.

Dünyada sənaye məhsulları üzrə milli strategiyanın tənzimlənməsində əsasən üç prinsip: innovasiya, investisiya və inteqrasiyaya əsaslanaraq qurulma mühüm rolə malikdir. Bu strategiyanın mahiyyəti dünya bazarlarında rəqabət apara biləcək sahənin inkişafının təmin olunmasıdır. Elə şərait yaradılmalıdır ki, özlərini inkişaf etdirməyə və onlar da bu sahə ilə bağlı sahənin inkişafına təkan verməlidir.

Hazırda ölkəmizdə ağır sənaye məhsullarının istehsalı ilə "Azneftkimyamaş" ŞİRKƏTİ maraqlanır.

1.2. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma əməliyyatının planlaşdırılmasının və təşkilinin metodoloji əsasları.

Son illərdə uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində Azərbaycanda aparılan sənayeləşmə prosesi daha sürətlə gedir. Ötən illərə dair hesabat dövründə əsas vəsaitlərin və əsas kapitalla investisiyaların həcmi genişləndirilib və dinamik artım müşahidə olunur.

Belə ki, sənaye sektorunda əsas kapitalla istiqamətləndirilmiş investisiya 2003-cü illə müqayisədə 2016-cü ildə 2,2 dəfə artaraq 7 milyard manatdan çox olmaqla iqtisadiyyat üzrə əsas kapitalla istiqamətləndirilmiş ümumi investisiyanın 39,6 faizini təşkil etmişdir. (25, s.184)

Maşınqayırma sektorunun bölmələri üzrə son illərdə həyata keçirilən sənayeləşmə tədbirləri çərçivəsində əldə edilmiş nailiyyətlərlə yanaşı, sənayenin diversifikasiyası sahəsinin əhatə dairəsi genişləndirilmiş, yeni istehsal gücləri istifadəyə verilmiş, müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli müəssisələr yaradılmışdır.

Son illərdə ölkədə qeyri-neft sənayesinin əsas şaxələnmə halqalarını tənzimləyən maşınqayırma, avadanlıq istehsalı, cihazqayırma və tikinti materiallarının istehsalı sahələrində yeni rəqabətqabiliyyətli müəssisələr yaradılmışdır. Bu müəssisələrə nümunə olaraq Naxçıvanda avtomobil, Mingəçevirdə elektron avadanlıqlar, Gəncədə traktor və kənd təsərrüfatı texnikası, Sumqayıtda günəş panellər, Hacıqabulda seramik plitələr istehsalı, Qaradağda maşınqayırma sektora dair metal konstruksiyalar müəssisələri qurulmasını və.s səciyyələndirmək olar.

Bununla yanaşı, güclü müdafiə sənayesinin qurulması istiqamətində də mühüm layihələr həyata keçirilməsi nəticəsində bu sahədə 50-yə yaxın yen tipli istehsal sahəsi üzrə müəssisələr qurulmuşdur. Maşınqayırma - texniki məmulatlarının geniş istehsalı təşkil olunmuşdur ki, onların həcmi son illərdə 2 dəfə artırılmışdır.

Azərbaycanda maşınqayırma sənayenin gələcəkdə də inkişafı üçün bütün zəruri şərtlər mövcuddur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturu, xammal resurslarının mövcudluğu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir. (5, s.104)

Gələcək də Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinin inkişafı üçün bütün lazımı şərait mövcuddur. Bu tələblərin əlverişli biznes mühiti, enerji və nəqliyyat infrastrukturu, xammal resurslarının beynəlxalq bazarlara çıxışın təmin olunması və geniş maliyyə imkanlarının, ixtisaslı kadr potensialının mövcudluğu və institusional potensialın yenilənməsi bu prosesin əsasını təşkil etməkdədir.

Makroiqtisadi sabitlik və əlverişli biznes mühitinin təmin olunması maşınqayırma sənayesinin inkişafı üçün əsas şərtlərin yaradılmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, daxili bazarın asılı olmayaraq istehsal modelinə yanaşma keçid həcmi sənayenin ixracı ilə idxal əvəzləyici inkişafını tələb edir.

Ölkənin yüksək artımı tənzimləyəcək eləcə də, daxili tələbat və imkanlarına malik ixrac potensialına növbəti illərdə sənaye istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Bir sıra ənənəvi istehsal sahələri ilə

yanaşı, ənənəvi olmayan, sənayenin diversifikasiyası üzrə yeni tipli istehsal sahələrinin qurulması vacib amillərdəndir. (25, s.184)

Rəqabətqabiliyyətli ağır sənaye istehsalının genişləndirilməsi üçün ilk növbədə lazım olan yerli maddi-texniki xammal təminatına söykənir. Son illər yeni texnologiyaların, avadanlığın əsasında maşınqayırma müəssisələri öz gücünün artmasına səbəb olub.

Ağır sənayesin, xüsusəndə maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma əməliyyatının planlaşdırılmasının və təşkilinə dair "Respublikasında maşınqayırma sənayesinin İnkişaf Proqramı"nın əhatə etdiyi dövr müddətində müasir texnoloji tələblərə uyğun yeni istehsal güclərinin qurulması zəruridir. Dövlət Proqramının icra müddətində maşınqayırma, xüsusən, neft maşınqayırması sənayesinin inkişafı təmin olunmaqla, bu sahədə istehsal olunan mal və avadanlıqların daxili tələbatın ödənilməsi xüsusi diqqətdə saxlanılmaqla payının artırılması istiqamətində tədbirlər görülməsi məqsədə nail olma istiqamətində mühüm addımlardandır.

Zəruri hallarda dövlət əsas metallurgiya, maşın və avadanlıq istehsalı, sənaye məhsulları və özəl sektorun, maşın və avadanlıq istehsalı üzrə qurğu və avadanlığın alternativ enerji istehsalının yarım fabrikatları və birbaşa iştirakı təmin etməlidir. Eyni zamanda yeni emal müəssisələrinin yaradılması, müdafiə sənayesi, ağır sənaye müəssisələrinin üçün istehsal bazası istehsal sahəsində tədbirlər davam etdirilməlidir. Yeni istehsalın yaradılması, enerjiyə qənaət edən texnologiyaların istifadəsi zamanı yüksək ekoloji tələblərə diqqət mərkəzində olmalıdır.

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi müddətində yüksək texnologiyaların tətbiqi nəticəsində yeni istehsal sahələrinin fəaliyyətə başlaması da nəzərdə tutulan inkişaf istiqamətdiricilərindəndir. Belə ki, elektron avadanlıqların müasir istehsalının genişləndirilməsi imkanları nəzərdən keçirilməklə, inkişaf etdirmə fəaliyyəti, həmçinin yüksək texnologiyalı istehsal böyük həcmdə tədqiqatlar tələb etdiyi üçün bu sektorda prioritetlərin bir neçə konkret sahə ilə məhdudlaşdırılması məqsədəuyğundur.

Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma əməliyyatının planlaşdırılmasının və təşkilinə dair dövlətimizin sənaye siyasətinin əsas məqsədlərindən biri də sənayenin

rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu tədbirlər sahəvi - əhatəli tədqiqatlar nəticəsində ayrı-ayrı sektorların tələblərinə əsaslanaraq əlavə tədbirlər planı ilə sitmullaşdırılmalıdır. Sənayenin rəqabətə davamlılığının artırılması məqsədi ilə enerji tariflərinin tənzimlənməsində çeviklik artırılmalı, əlverişli vergi və gömrük rejimi və çevik məzənnə siyasəti ilə çevik tarif siyasəti həyata keçirilməsi müşahidə edilməlidir. Bununla yanaşı, sənayeyə investisiyaların cəlb edilməsi üçün imkanlar genişləndirilməsi iqtisadiyyatında sənayeyə yönləndirilən lizinq imkanları artırılmalı, qeyri-neft sənayesinə investisiyaların təşviqi mexanizmi dövlətin güzəştli kreditlərindən istifadə və.s yaradılmalıdır.

Maşınqayırma sektoruna dair xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye parklarının və sənaye məhəllələrinin yaradılması və sənaye müəssisələrinin maddi – texniki bazasının quruluş xərclərinin azaldılması, həmçinin sənaye zonalarından kənarda mövcud olan sənaye layihələrinin müəssisədən kənar infrastruktur təminatının yüksəldilməsi naminə dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilən infrastruktur layihələrinin özəl sahə investisiyaları ilə əlaqələndirilmiş mexanizminin qurulması inkişaf yönümlü layihələndirmələrdən hesab olunmaqdadır. Eyni zamanda, dövlət-özəl tərəfdaşlıq modellərinin tətbiqinin reallaşmasının təmin edilməsinin bir sıra qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən əsaslananaraq diqqət mərkəzində saxlanılması məqsəduyğundur. (25, s.184)

Maşınqayırma sektoruna dair sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi naminə ayrı-ayrı ixtisaslaşmış sahələr üzrə informasiyanın, marketinqin və markalanmanın dəstəklənməsi, standartların və sertifikatların tətbiqinin reallaşdırılması, treninqlərə müntəzəm olaraq maddi təminatların göstərilməsi və xüsusən sənaye müəssisələrinin araşdırma və praktiki tətbiq etdirmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi mühüm addımlardandır . Məlum olduğu maşınqayırma sektoru üzrə innovasiya rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına dair tədbirlər mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan özəl sektor tərəfindən həyata keçirilən araşdırma və inkişaf etdirmə fəaliyyətinin dəstəklənməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses sənayenin kadr potensialının və elmi təminatının yaxşılaşdırılması ilə müşayiət olunmalıdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev və layiqli davamçısı olan prezident İlham Əliyevin arıdıcıl və sistemli müəyyən edilmiş sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi nəticəsində ölkəmizdə ağır sənaye son on illər ərzində sürətlə inkişaf etmişdir. (25, s.184) Ağır sənayenin diversifikasiyası neft amilindən asılılığı azaltmış, iqtisadi artımda qeyri-neft sektorunun xüsusəndə maşınqayırma sahəsinin payı yüksəlmişdir. 2008-ci ildən başlayaraq dünyada gedən iqtisadi proseslər yerli müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək, idxaldan asılılığı azaltmaq, ixracyönümlü ağır sənayenin dinamik inkişafını və insan kapitalından səmərəli istifadənin tənzimlənməsinin yönəlik islahatların daha da dərinləşdirilməsini zəruri etmişdir.

Bununla əlaqədar, ölkə sənaye iqtisadiyyatının prioritet sektorlarının, beynəlxalq məsləhətçilər də cəlb olunmaqla, hərtərəfli təhlili nəticəsində sahəvi yanaşmanın praktik tətbiqi və müvafiq sahələr üzrə spesifik layihələrin həyata keçirilməsi üçün ardıcıl tədbirlər görülmüşdür. “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” (bundan sonra – Strateji Yol Xəritəsi), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə müəyyən edilmiş vəzifələrin icrası məqsədilə hazırlanmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015–2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” ilə müəyyən edilmiş məqsəd və vəzifələr nəzərə alınmaqla - Strateji Yol Xəritəsi hazırlanarkən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 27 fevral tarixli 118 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014–2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli 964 nömrəli Sərəncamı ilə əsas götürülmüşdür.

Strateji Yol Xəritəsinin əsas məqsəd və vəzifələri mövcud ehtiyatları nəzərə alınmaqla və ağır sənaye xüsusilədə, maşınqayırma sektorunda müasir inkişaf tənzimləyici və təşviq siyasəti həyata keçirməklə qeyri-neft sənayesinin dinamik inkişafı vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasına, ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində əlavə dəyərin və məşğulluğun yüksəldilməsinə, ətraf mühitin mühafizəsinə və nəticədə, dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqdan, əhalinin məşğulluq, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq, reallaşdırmaq üçün isə milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri rəhbər meyar tutulmaqla, 2016–2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində aşağıdakı hədəfləri strateji baxımdan müəyyən edilmiş mühüm faktorlardır: (35, s.144)

- mövcud vəsaitlərin optimallaşdırılması;
- aktivlərin fəaliyyət mexanizminin tənzimlənməsi;
- rəqabətədavamlı sənaye sahələrinin qurulması;
- maliyyə dəstəyi təmin edilməsi;
- beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan əməkdaşlığın həyata keçirilməsi

Mövcud vəsaitlərin - aktivlərin optimallaşdırılması strateji məqsədi çərçivəsində ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində məhsuldarlığın və səmərəliliyin artırılmasının təminatı, enerji istehlakında optimal səmərəliliyin yüksəldilməsi, aktivlərin və mövcud potensial gücünün sistemləşdirilmiş reyestrinin ləhiyələndirilməsi üzrə tədbirlər nəzərdə tutulur.

Maliyyə dəstəyinin təmin olunması, rəqabətədavamlı sənaye sahələrinin yaradılması, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan əməkdaşlığın həyata keçirilməsi hədəfləri regional təlabat baxımından dəyər zəncirlərində iştirakın təmin edilməsi, idxalın əvəzlənməsi fəaliyyətinin dəstəklənməsi, maşınqayırma sənayesi və metallurgiya kompleksinin, habelə bu sahədə xidmət sektorunun inkişaf etdirilməsi 4 fəaliyyətlərini əhatə edir. Eyni zamanda strategiyada alternativ maliyyələşmə vasitələrinin rolu

göstərilir, beynəlxalq standartlara və idarəçilik prosedurlarına uyğunlaşma ilə bağlı istiqamətlər əks edilir.

1.3. Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma mexanizmlərinin təkmiləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində maşınqayırma müəssisələrinin innovasiya siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi ölkədə mövcud olan elmi və texniki potensial, sənayenin inkişafı və resurs imkanları nəzərə alınaraq sosial - iqtisadi inkişafın ümumi strategiyası çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Tədqiqatlar nəticəsində maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma mexanizmlərinin təkmiləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin meyarı kimi dövlətin innovasiya siyasətinin aşağıdakı mühüm prinsiplərini səciyyələndirmək olar:

- İqtisadiyyatın yaradıcı inkişaf modelinin üstünlüyünün qəbul edilməsi;
- Dövlət tərəfindən yeniliklərin iqtisadi inkişafın mühüm amilinə çevrilməsinə təminat verən iqtisadi hüquqi şərtlərin və iqtisadi mexanizmlərin tənzimlənməsi
- İnnovasiya fəaliyyətinin və sahibkarlığın aktivləşdirilməsinin bazar mexanizmlərinin maksimum istifadə, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektləri üçün bərabər şərtlərin yaradılması;
- Elmi - texniki potensialın səmərəli inkişafı və iqtisadi siyasətin məqsədlərinə uyğun dəyişdirilməsi;
- İstehsalçıların sənaye sektoru üzrə investorların maraqlarının təmin olunması, intellektual mülkiyyət obyektlərinin gəlir mənbələri kimi formalaşdırılması;

Bu prinsiplərin təmin edilməsi üçün ilk növbədə qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və maşınqayırma müəssisələrində innovasiya proseslərinin inkişafının təmin olunması məqsəddə uyğun hesab edilir. Öz növbəsində maşınqayırma müəssisələrində dövlətin innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərinə dair aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, normativ-hüquqi bazasının və institusional islahatlar sisteminin mexanizmlərinin, innovasiya sferasında intellektual mülkiyyətin qorunmasının, eyni zamanda təsərrüfat dövriyyəsinə əlavə edilməsi sisteminin lahiyyələndirilməsi və təkmilləşdirilməsi;

- istehsalın sürətləndirilməsi, innovasiya fəaliyyətinin, elmtutumlu texnoloji rəqabətqabiliyyətliliyinin tələblərnə əsaslanan məhsulların artırılmasının kompleks dəstəklənmə sisteminin formalaşdırılması;

- innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi reallaşdırılmasında kommersiya strukturlarının, bir sıra dövlət idarəetmə orqanları, maliyyə-kredit müəssisələri ilə yanaşı ictimai təşkilatların iştirakının zəruriliyinin aşılması;

- informasiya təminatı sistemi, kadrların hazırlığı və yenidən hazırlığı sistemi daxil olmaqla, innovasiya prosesinin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

- kiçik innovasiya sahibkarlığının inkişafın təmin olunması;

- innovasiya layihələrinin və İKT tələblərnə cavab verən proqramlarının müsabiqə yolu ilə seçilməsi sisteminin inkişaf edirilməsi;

- dövlətin innovasiya siyasətinin prioritetlərinin əsas meyarlarının tənzimləndirilməsi. (25, s.184)

Azərbaycanın maşınqayırma müəssisələrində innovasiya siyasətinin əsas məsələləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- əlverişli iqtisadi və maliyyə şəraitinin innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi üçün qurulmasının təmin edilməsi;

- əsaslandırılmış elm və kadrların hazırlığı mexanizmidə daxil olmaqla, elmi-istehsal- texnoloji potensialın inkişafının təmin olunması;

- məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərəcək innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi;

- beynəlxalq standartlarına cavabverən keyfiyyətli məhsulun tətbiqi;

- ətraf mühitin mühafizə olunması.

- maşınqayırma müəssisələrində çeşid strategiyasının formalaşdırılması mexanizmlərinin tənzimlənməsi

- maşınqayırma müəssisələrində göstəricilər sisteminin hesablanması alqoritmi və mərhələləri təklif edilməsi. (25, s.184)

Qeyd olunur ki, innovasiyalar ayrı-ayrı sənaye sahələrində tətbiq olunmaqla yanaşı, istehsal sferasında başa çatır. Bu isə istehsal sahələrində mütərəqqi, keyfiyyətə yeni dəyişikliklərə səbəb olur.

Sənaye sektora dair innovasiyanın predmeti nəzərə alınmaqla, aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- texniki-texnoloji innovasiyalar;
- təşkilati innovasiyalar;
- təşkilati-idarəetmə innovasiyalar;
- iqtisadi innovasiyalar;
- sosial innovasiyalar;
- hüquqi innovasiyalar. (25, s.184)

İstehsal prosesi zamanı hər bir innovasiya özündən qabaqkı innovasiyanın inkişafı əsasında toplanmış innovasiya məhsuluna əsaslanır, transformasiya olunan sistemdən genotipə varis olur və müxtəlif xarici və daxili şəraitə uyğun olaraq şəklini dəyişir, köhnə aspektlərini ləğv etməklə, yeni elementlərlə zənginləşdirilir.

Mümkün çoxluqdan daha səmərəli innovasiyanın seçilməsi nəticəsində sənaye üzrə istehsal potensialında artım müşahidə olunur.

Beləliklə, innovasiyanın maşınqayırma sənayesi üzrə tətbiqinin mahiyyəti kifayət qədər çox şaxəlidir və aşağıdakıları özündə birləşdirir:

- a) istehsal güclərinin maddi amillərinin təkmilləşdirilməsi;
- b) qeyri-istehsal sahələrinin texniki vasitələrinin inkişafı;
- c) təbiətdən istifadənin yaxşılaşdırılması.
- a) ətraf mühitin yaxşılaşdırılması və mühafizəsi;

Burada bir məsələnin araşdırılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, milli iqtisadiyyat və onun sahələri üçün təklif olunmuş yeniliyin istifadəsini xarakterizə edən «innovasiya» elm-istehsalat tsiklinin son mərhələsidir. İnnovasiya prosesindən danışmış daha vacibdir. Bundan əlavə elmi nəticələrin yaradılması və ya məhsulun

elmi istehsalat və gəlirliliyin tətbiqində səmərəliliyin əlavə etmək lazımdır. Beləliklə, təklif olunan yeniliklər, milli iqtisadiyyatın və sahələri üçün ki, istifadə elm-istehsalat silsiləsinin sonuncu mərhələsi "innovasiya" xarakterizə edir. (25, s.184)

Demək olar ki, sənaye miqyasında innovasiya fəaliyyətinin tətbiqinin universal subyektı və obyektı yoxdur. İnnovasiya fəaliyyəti öz- özlüyündə xüsusi bir prosesdir ki, reallaşdırma zamanı fəaliyyətin bir növü digəri ilə əvəz olunur. Fəaliyyətin subyektı da bu cür dəyişir. Bu zaman obyektin xassələri və innovasiya fəaliyyətinin ayrı-ayrı mərhələlərinin bütün nəticələri eynilə zəruridir. Qeyd olunur ki, çoxcəhətli sistem olan innovasiya prosesi özündə texnoloji, təşkilati və sosial inqilabların vəhdətini birləşdirərək, yeni inkişaf modelini formalaşdırır. Burada əsas üstünlük cəhət insan resurslarının düzgün və səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə verilir.

Bəzi elmi yanaşmalara əsasən innovasiyanın sənaye miqyasında tətbiqi sadəcə olaraq texnika, istehsalat və kommersiya tədbirlərinin məcmusundan ibarətdir. Bu isə o deməkdir ki, texnika, istehsalat və kommersiya fəaliyyəti nəticəsində bazara yeni məhsul və ya daha mütərəqqi avadanlıq və texnologiya çıxır.

Qeyd etmək istədim ki, inovativ texnologiyalarının son məqsədi İKT-nin uzun davamlı fəaliyyətini və rəqabətə davamlılığını təmin etməkdir. İndiki vaxtda sənaye sahələrində inovasiya müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyinin xarakterizə edən təməl göstərici iqtisadi parametrlərdir. Bu iqtisadi parametrlər xərcləri və gəlirləri göstərməlidir. Yenilik rəhbərliyi İKT-nin bütün elementlərinin əlaqədar işlərini təmin etməli, bu səbəbdən onların fəaliyyətlərini koordinasiya etməlidir. Yeniliyinin təşkilatının məqsədi planlanmış yenilik təlimatlarını və strateji planları yerinə yetirməkdən ibarətdir. Bu isə tələb edilən resursların inkişaf etdirilməsini, təlimatları icraçılar arasında paylaşdırılmasını, təlimatları yerinə yetirilməsinin zamana görə koordinasiya edilməsini və s. məcburi edir.

Aparılmış araşdırmalar sənaye sahələrində, o cümlədən maşınqayırma müəssisələrində innovasiya prosesinin idarə edilməsinin aşağıdakı mexanizmlər əsasında qurulmasını məqsədə uyğun edir:

- iqtisadi, sosial və mənəvi inkişafında elmi-texniki tərəqqi ilə bir vəhdətdə olmalıdır;

- demokratikləşmə sahəsində elm, texnologiya və istehsal idarə, qeyri-mərkəzləşdirilməsi və özünü idarəetmə inkişaf etdirilməsi;

- fundamental və tətbiqi tədqiqat və balanslı inkişafı və innovasiya prosesinin müəssisələrin investisiya layihələrinin həyata keçirilməsini təşviq inkişaf hesabına dövlət dəstəyi;

- elmi-texniki sferada rəqabətin və sahibkarlığın dəstəklənməsi və antiinhisar tədbirlərin həyata keçirilməsi üzrə mövcud layihələrin təkmilləşdirilməsi;

- elmi və texniki fəaliyyət sahəsində, müsabiqə və sahibkarlığın və anti-inhisar tədbirlərin həyata keçirilməsi üzrə mövcud layihələrin təkmilləşdirilməsi dəstək;

- elmi-texniki məhsul bazarının inkişafı, elm, təhsil və istehsal gücü, yeni layihələrin inkişafı tarazlı inkişafı;

- kollektiv və fərdi tədqiqat bütün formalarda elmi və texniki fəaliyyət təşkili texniki yaradıcılıq və bərabər qanuniliyini təmin coxvariantlığı;

- Azərbaycanda imkanlarından maksimum istifadə edərək, dünyada elm və texnologiya elmi-texniki tərəqqi təmin etmək. (25, s.184)

Maşınqayırma müəssisələrində innovasiyalı çeşid prosesinin düzgün və səmərəli idarə edilməsi çox istiqamətli məsələlər sisteminə kompleks yanaşmağı tələb edir ki, bura da aşağıdakılar daxildir:

1. Kooperativ müqavilələr (razılaşmalar), subsidiyalar, kontraktlar;

2. Ekspertdən keçənən prioritet layihələrin seçməklə, selektiv qaydada maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

3. Maşınqayırma sənayesi üzrə əsas sektor sayılan avtomobillərin istehsalı üçün daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətli məhsullar rəqabət mühitinin yaradılması;

4. Əhəmiyyətli vergi tariflərinin tətbiqi;

5. Güzəştli kreditlərin verilməsi;

6. Güzəştli amortizasiya;

7. Güzəştli gömrük rüsumlarının tətbiqi və s.

Eni zamanda bu meyaralarla paralel olaraq, nəzərə almaq lazımdır ki, innovasiyanın tətbiqi əksər hallarda sənaye miqyasında riskli xarakter daşıyır və alınmış kreditlər qısa bir müddətdə dividend gətirmir. Ona görə də dövlətin bu istiqamətdə apardığı innovasiya və investisiya siyasətində bu cəhətlərin nəzərə alınması vurğulanır, sektora sərmayə axını təmin olunması prioritet istiqamətləndəndir.

Müasir dövrdə maşınqayırma müəssisələrində innovasiya prosesinin idarə edilməsi və onun çeşid siyasəti üzrə səmərəli layihələr işlənilib hazırlanması məqsədəuyğun hesab olunur. Bu isə aşağıdakı istiqamətlərdə işlərin aparılmasını zəruri edir. (24, s.154)

Birinci istiqamət. İstehsal prosesinin diversifikasiyasının idarə edilməsinin təminatıdır. Bu istiqamət üzrə aşağıdakı işlər həyata keçirilməlidir:

- maşınqayırma sahəsinə xarici və daxili investisiyaların, o cümlədən subsidiyalar, güzəştli kreditləşmə, gömrük, amortizasiya və digər maliyyə resurslarının cəlb edilməsi ilə maşınqayırma müəssisələrində bir sıra struktur dəyişikləri aparılmalı və onun idarəetmə strukturu təkmilləşdirilməsinin yolları tapılmalıdır;

- idarəetmə üzrə ləhiyyələr həyata keçirilməli və rəqabət mühitini yaratmalı, onların qiymətləndirilməsi mexanizmlərini işləyib hazırlamalı.

- gələcəkdə maşınqayırma məhsullarının xarici ölkələrə ixracının artırılmasına nail olmaq üçün rəqabətqabiliyyətli yeni çeşidli məhsullar istehsal etməlidir.

Bu məqsədlə innovasiyalı məhsulların istehsalı və ixracı sürətləndirilməlidir.

İkinci istiqamət. Hazırkı texnika - texnologiya və istehsal olunan məhsulların çeşid göstəriciləri dünya təcrübəsində tətbiq olunan standartlarına uyğun olaraq təkmilləşdirilməlidir. Bu məqsədlə aşağıdakı işlər həyata keçirilməlidir (16, s.158)

- maşınqayırma müəssisələrinin istehsal sahələri modernləşdirilməli və müxtəlif profilli, yeni emal və istehsal sahələri yaradılmalı və hazır məhsullar istehsalına üstünlük verilməlidir. Bu məqsədlə müəssisələrin xüsusiyyətlərini nəzərə alan əhəmiyyətli vergi mexanizmləri işlənib hazırlanmalıdır;

- neftdən əldə olunan gəlirlərdən səmərəli istifadə etməklə, maşınqayırma müəssisələrinin texniki-texnoloji səviyyəsini yüksəltmə, rəqabətqabiliyyətli, risk amilləri nəzərə alınmaqla ixrac xarakterli istehsal sahələrinin yaradılmasına daha çox diqqət yetirilməlidir;

- maşınqayırma müəssisələrinin xammal ehtiyatları dəqiqləşdirməli, onun inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilməli, bu istiqamət üzrə dövlət proqramları işlənib hazırlanmalı və onun həyata keçirilməsinin konkret istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir.

- Dövlətin maşınqayırma müəssisələri üzrə innovasiya və çeşid siyasəti situmullaşdırılması, yəni, güzəştli amortizasiya, güzəştli gömrük rüsumları və digər istiqamətlər üzrə müxtəlif normativ - hüquqi sənədlər hazırlanmalı və həyata keçirilməsinə nəzarət edilməli;

- Maşınqayırma müəssisələrində innovasiyalı çeşid prosesini stimullaşdırmaq məqsədilə elmi tədqiqatlara güzəştli vəsaitlərin ayrılması, sektor xərclərinə uyğun vergilərin azaldılması, innovasiya gəlirlərindən sadəcə bir neçə il vergilərin tutulması, patentlərdən və lisenziyalardan əldə edilmiş gəlirlərdən güzəştli vergi tutulması və s. tədbirlərə dair ləhiyyələr işlənilib hazırlanmalıdır. (24, s.154)

- Maşınqayırma müəssisələrində innovasiyalı çeşid prosesinin təşkili və idarə edilməsi üçün çeşid strukturunun beynəlxalq norma və standartlarından istifadə etməklə, ümumdünya elmi, texniki, texnoloji fazaya daxil olmaq; kadrlar mübadiləsini maliyyələşdirmək; əməkdaşlığın prioritet istiqamətlərini seçmək və reallaşdırmaq; kiçik və orta innovasiya biznesini tətbiq etmək və onu beynəlxalq səviyyəyə çatdırmaq; xarici investorları innovasiya sahəsinə cəlb etmək və stimullaşdırmaq; rəqabətə davamlı çeşid strategiyasının formalaşdırılması mexanizmlərinin strateji istiqamətlərini müəyyənləşdirmək.

- Maşınqayırma müəssisələrinin innovasiyalı istehsalat potensialının artırılması strategiyasını formalaşdırmaq üçün bu sahədə pozitiv struktur dəyişikliklər – mülkiyyət hüququnun qorunması, xarici-iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən himayə edilməsi, mükəmməl və səmərəli fəaliyyət göstərən institutların yaradılması, daxili və

xarici bazarda yerli maşınqayırma məhsuluna tələbin gücləndirilməsi və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

İnnovasiyalı məhsulların maşınqayırma müəssisələri üzrə istehsalını potensialının stimullaşdıran aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədəuyğunluğu göstərilir:

- əsas vəsaitlərin köhnəmə normaları innovasiya fəaliyyəti güzəştli dərəcəsinin tətbiq edilməsi üçün istifadə olunur;

- yeni və ya təkmilləşdirilmiş istehsal detallarını yaradılması ilə bağlı aparılan elmi-tədqiqat işlərinin vergidən azad edilməsi, güzəştli dövlət və bank kreditlərinin tətbiqi;

- təcrübə-konstruktor, eyni zamanda elmi-tədqiqat işlərinə, patentləşdirmə xərclərinin vergiqoyma sistemində innovasiya üzrə məhdudiyyətin aradan qaldırılmasının təmin olunması;

- modernləşdirilmiş texnikanın layihələndirilməsi, innovasiya prosesinin, marketing, layihələrin idarə olunması və istismarı üzrə ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında dövlət dəstəyinin göstərilməsi və s. (24, s.154)

II FƏSİL

Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma işlərinin aparılması haqda strateji qərarların qəbulu xüsusiyyətləri

2.1 Yenidənqurulma əməliyyatının mümkünlüyü və zəruriliyinin iqtisadi əsaslandırılmasının xüsusiyyətləri.

Sənaye üsulu metodu ilə neft hasili dünyada ilk olaraq 1848-ci ildə Bakıda tətbiq olunması ölkəmizdə sənayeləşmənin əsası hesab olunmuşdur. Sənayeləşmə prosesinə XIX əsrin ikinci yarısında neft hasilatının əhəmiyyətli dərəcədə artması təkan vermişdir, bu da öz növbəsində respublikada neftlə əlaqəli infrastrukturun və sənaye sahələrinin yaranması ilə nəticələnmişdir. Sənayeləşmə prosesi regionlara XX əsrin ortalarından etibarən nüfuz etmiş və bunun sayəsində də yeni sənaye şəhərlərinin əsası qoyulmuşdur. (4, s.206)

Əsrin ikinci yarısında sənayeləşmə prosesi neft və sənaye sektorları ilə bağlı infrastrukturun yaradılması ilə nəticələndi. Bu da öz növbəsində ölkədə neft hasilatının əhəmiyyətli dərəcədə artmasını, ağır sənayenin inkişafına geniş miqyaslı vəsaitlər istiqamətlənməsinə, ittifaqmiqyaslı bir çox iri sənaye müəssisələri qurulmasına, ölkə üçün ənənəvi olmayan yeni sənaye sahələri yaradılmış, sənayenin diversifikasiyası daha da inkişaf etməsinə səbəb olmuşdu. (4, s.206)

Sovet İttifaqının süqutu ilə əlaqədar olaraq və müstəqilliyin ilk illərində davam edən böhran mühitində iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi sənayedə də geriləmə yaşanmış, bir tərəfdən planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalı nəticəsində sənaye istehsalının miqdarı və növü kəskin şəkildə azalmışdır. Azərbaycanın maşınqayırma sahəsinin inkişafının retrospektiv təhlili göstərir ki, keçən əsrin 90-cı illərində maşınqayırma məhsullarının istehsal həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. (24, s.154)

Bəhs edilən dövrdə Azərbaycanda siyasi-iqtisadi sabitliyin bərqərar olması ilə 1997-ci ildən başlayaraq sənaye istehsalında artım nəzərə çarpırdı. Müstəqillik dövründə sənayenin inkişafında ilk növbədə neft-qaz sektoruna cəlb edilən xarici investisiyalar həlledici rol hesab edilirdi, bu sahənin inkişafı həm birbaşa, həm də dolayısı ilə sənayenin digər sahələrinin yenidən canlanmasına zəmin yaratmışdı. Həmçinin sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsində məhz həmin dövrdə həyata

keçirilmiş və bununla da bazar iqtisadiyyatı institutlarının əsası qoyulmuşdur. (9, s.196).

Yeni maşın , cizah, avadanlığın buraxılışı nəticəsində maşınqayırma onun məhsulunun istismarı sahəsində əmək məhsuldarlığının artırılmasına bilavasitə təsir edir, müəssisələrin texniki cəhətdən yenidən silahlanmasına kömək edir, xammal , material , enerjini daha səmərəli istifadəsinə məhsulun materialtutum-luğu və enerjitutumluluğunun azaldılmasına əsas yaradır və bu, şübhəsiz ki, müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artmasına gətirir.

Maşınqayırmada həmin dövrdə baş verən böhranın səbəbi ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrindəki böhran səbələrinə oxşadır. Birincisi, Sovet İttifaqının vahid iqtisadi məkanı dağılmışdır. İkincisi, istehsal olunan məhsul ümumən rəqabətqabiliyyətli deyildi. Üsuncüsü, müəssisələr inkişaf üçün lazım olan investisiyalardan məhrum olmuşlar.

Bunun belə, maşınqayırma sənayesinin maşınqayırma müəssisələrinə məxsus olan bir sıra spesifik xüsusiyyətlər maşınqayırmadakı böhranı daha dərin və ağırlı etmişdir. Bu xüsusiyyətlər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar: istehsal rentabelliyyətin nisbətən aşağı səviyyəsi, əlavə xərclərin yüksək səviyyəsi, texnologiyaların enerji və metaltutumluğu, uzunmüddətli istehsal tsikli və nəticə kimi investisiyaların artmasının uzun müddəti.

2004-cü ildən etibarən Azərbaycanda sənayeləşmə templəri artımağa başladı, sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi aid edildi, sənaye istehsalı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən enerji təminatı məsələlərinin həlli istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər yerinə yetirildi, respublika təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçıya çevrilmiş, sənayenin infrastruktur təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

Ötən dövrdə infrastruktur layihələri ilə yanaşı, dövlət investisiyaları bir sıra istehsal təyinatlı layihələrə istiqamətləndirilmiş, ölkədə əlverişli biznes investisiya mühiti təmin edilmiş, özəl sektor tərəfindən icra edilən layihələrin güzəştli şərtlərlə

dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi və zərurət yarandığı halda dövlətin bu layihələrdə pay iştirakı müəyyən edilmişdir. (9, s.181)

Sənaye yeni inkişaf mərhələsinə görülen işlər nəticəsində qədəm basmış, bu mərhələnin başlanğıcı olaraq Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il “Sənaye ili” kimi elan edilmişdir. Real potensialdan düzgün və sərfəli istifadə etmək eyni zamanda sənayeləşmənin yeni mərhələsində Azərbaycanın regionda güclü sənaye mərkəzinə çevrilməsini təmin etmək məqsədi ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətləri əsas tutularaq, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (bundan sonra – Dövlət Proqramı) tərtib olunmuşdur. (12, s.216)

Əsasən, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində və ətraf rayonlarda Azərbaycanın ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri, yerləşmişdir. Bununla başqa, ötən dövr ərzində ölkənin digər bölgələri də ağır sənaye və maşınqayırmanın müvafiq növləri üzrə ixtisaslaşmışdır.

Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulma işlərinin aparılması haqda strateji qərarların qəbulu öz növbəsində Azərbaycanda maşınqayırma sahəsinin gələcək inkişafı üçün əsalə şərait yaradılmışdır. (19, s.169)

2016-cı ildə ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqi məqsədilə qəbul olunmuş sənədlər və həyata keçirilən tədbirlər sənaye sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsi baxımından irimiqyaslı əhəmiyyət malikdir. İxtisaslı kadr potensialı, yenilənən infrastruktur, fəaliyyət göstərən institutlar və yüksələn biznes mühiti sahənin gələcəyinin əsas təminatı hesab edilir. Belə ki, yeni istehsal obyektləri qurmaq məqsədilə fiziki və hüquqi şəxslər maşınqayırma və digər sənaye sahələrinə investisiya yatıraraq, geniş vergi və gömrük güzəştlərindən istifadə edə bilərlər. Sadalanan tədbirlər ölkənin maşınqayırma sektorunun inkişafına çox müsbət təsir edəcəkdir. (7, s.259)

Maşınqayırma sənayesinin inkişafı üçün birinci şərt makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və əlverişli biznes investisiya mühitinin qurulmasıdır. Maşınqayırma sənayesinin dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədilə bundan sonra da metallurgiya

və neft-kimya sahələri baza məhsullarının təchizatçıları olaraq diqqət mərkəzində saxlanılacaq, maşınqayırma kompleksində yeni, əlavə dəyəri yüksək olan məhsulların mənimlənməsi və keyfiyyət standartlarının yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. (10, s.168)

Aparılmış tədqiqatlar söyləməyə əsas verir ki, sənayenin inkişafı daxili bazarın həcmindən asılı olmayaraq idxal əvəzləyici yanaşmadan ixrac yönli istehsal modelinə keçidə dair əsaslı zəmin formalaşdır. Ölkənin yüksək artım potensialına, daxili tələbatla cavab verən ixrac imkanlarının formalaşdırılması gələcək illərdə sənaye istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətlidir. İlk növbədə yerli xammala əsaslanan rəqabətqabiliyyətli maşınqayırma sənayesinin istehsalının yüksəlməsi zəruridir. Bəzi sıra ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı, sənayenin diversifikasiyası ənənəvi olmayan, yeni istehsal sahələrinin qurulmasını tələb edir. Bunun əsas səbəbi kiçik iqtisadiyyatlarda daxili bazara hesablanmış istehsal həcmi maye dəyəri xərclərinin minimuma endirilməsinə imkan verməməsi, digər səbəbi isə daxili tələbatda uzun müddət yüksək artım sürətinin təmin edilməsinin mümkünəzliyədür. (24, s.154)

Son illər maşınqayırma müəssisələrinin yeni texnologiyalar əsasən təchiz olunması onların istehsal güclərinin yüksəlməsi ilə nəticələnməşdir.

Dövlət Proqramının əhatə etdiyi dövr ərzində ağır sənayesinin bir çox - metallurgiya, neft-kimya və kimya sahələrində müasir texnoloji tələblərə cavab verən yeni istehsal güclərinin yaradılması vacib faktorlardandır.

Dövlət Proqramının yerinə yetirildiyi müddətdə ağır sənaye əsasən də, maşınqayırması sektorunun inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılmalı, bu sahəyə dair istehsal olunan texniki baza təsissatlı sənayedə daxili tələbatın ödənilməsində payının artırılması istiqamətində həyata keçirilən yenidənqurma lahiyələrinin sayının artması vacibdir. Başlıca olaraq yerli xammala əsaslanan rəqabətqabiliyyətli ağır sənaye istehsalının genişlənməsi əsas şərtidir. Son illər maşınqayırma müəssisələrinin yeni texnologiyalara əsasən təchiz olunması müəssələrin istehsal güclərinin artmasına səbəb olmuşdur. (12, s.162)

Dövlət Proqramının əhatə etdiyi dövr ərzində metallurgiya, neft-qaz emalı, neft-kimya və kimya sahələrində müasir tələblərə cavab verən yeni istehsal güclərinin qurulması vacibdir. Dövlət Proqramının yerinə yetirildiyi müddətdə maşınqayırma, xüsusən, neft maşınqayırması sənayesinin inkişafı diqqət mərkəzində olmalı, bu sahədə istehsal olunan məhsullar daxili tələbatın ödənilməsində istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir. (6, s.195)

2.2 Yenidənqurulmanın iqtisadi mexanizmdə amilli təhlili.

Milli iqtisadiyyatın innovasiya yönü inkişafı ilk növbədə əmək alət və vasitələrin fasiləsiz təkmilləşdirilməsini, prinsip etibarilə yeni maşın, materiallar, enerji mənbələri, texnoloji proseslərin yaradılmasını, həmçinin onlara bağlı olan istehsalın təşkilinin mütərəqqi formalarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu məsələlərin həllində aparıcı rol əsas istehsal fondların ən aktiv hissəsini yaradan, elmi- texniki tərəqqinin , ictimai istehsalın artımını və onun effektivliyini əsasən müəyyənləşdirən maşınqayırmaya məxsusdur. İqtisadiyyatın texniki cəhətdən yenidənqurulmasında, elmi-texniki yüksəlişin və ümumiyyətlə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində maşınqayırma sənayesi həlledici rollardan birini oynayır. Maşınqayırmanın yüksəldilməsi və inkişafının təmin edilməsi bazar münasibətləri mexanizmində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın maşınqayırma sənayesi hal-hazırda 26 ixtisaslaşmış sahə və istehsalı özündə birləşdirir. Onun tərkibinə Respublikanın qocaman sahəsi olan neft-maşınqayırma sənayesi və həmçinin 70-ci illərdə sürətlə inkişaf etməyə başlayan elektron, cihazqayırma, avtomobil, dəzgahqayırma sənayesi, kənd təsərrüfatı maşınqayırma və s. sənaye sahələri təşkil edilmişdir. (24, s.154)

Lakin müstəqillik qazanıldıqdan dərhal sonra maşınqayırma sənayesi ölkədə yaranmış dərin iqtisadi böhranın dağıdıcı təsirinə ən çox məruz qalan sahədir. Rusiya bazarı üçün ixtisaslaşmış hesab edilən bu sahə, iqtisadi əlaqələr kəsildikdən sonra iflic

vəziyyətinə düşdü. Ənənəvi bazarlara məhsul satışının miqdarı azaldıqdan sonra, yeni bazarlar üçün isə rəqabətqabiliyyətli məhsullar çıxarılmasının həmin dövrdə qeyri-mümkünlüyü yaradılmış nəhəng istehsal güclərinin böyük əksəriyyətinin yararsız qalması və ya başqa məqsədlər üçün istifadə edilməsinə gətirib çıxartdı.

Bunun nəticəsində Azərbaycanın ixracatında maşınqayırma və metal emalı məhsullarının xüsusi çəkisi kəskin sürətdə azaldı . Şübhəsiz bu nisbi azalma 1999-cu ildən sonra neft məhsulları ixracının sürətli artımı ilə bağlı idi. Lakin qarşıya qoyulan tələblər bu nisbətin optimallaşmasını tələb edir.

Azərbaycanda yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı ona əsas xidmət sahələrindən biri olan neft maşınqayırma avadanlıqları istehsalının inkişafına da bir növ təkan verdi. XIX əsrin sonlarında mexaniki-təmir sexlərinin yaradılması ilə Azərbaycan neft-maşınqayırma sənaye sahəsinin əsası qoyuldu və bu sənaye XX əsrdə sürətlə inkişaf etdi.

Azərbaycan son illərdə maşınqayırmanın — neft maşınqayırması sahəsi üzrə ixtisaslaşmışdır. O, bu sahə üzrə istehsal olunan ümumi məhsulun 1/4-ni təmin edir. Maşınqayırma sənayesində “Başneftkimmaş Birliyi”ən iri müəssisələrdən biri hesab edilir. Bu müəssisə istehsal etdiyi məhsulu 40 ölkəyə ixrac edir.(36, s.305)

Son illər Azərbaycanda neft maşınqayırmasından başqa elektrotexnika, cihazqayırma, radioelektronika kimi daha yeni sənaye sahələri inkişaf etmişdir. Nəqliyyat maşınqayırmasına — avtomobil və gəmiqayırma zavodları aid edilir. Bakıdakı Gəmiqayırma Zavodunda — kiçik yedək gəmiləri hazırlayır.(36, s.186)

Bakının Avtomobil Zavodunda yük və sərnişin maşınları buraxılır. “Oka” avtomobilləri və “Belorus” traktorları Gəncədəki Avtomobil Zavodunda istehsal olunur. Şamaxıda yerləşən Avtomobil Zavodunda isə “Azsamand” və “Aziz” minik avtomobilləri yığılır.(24, s.306)

2010-ci ildə Naxçıvan Avtomobil Zavodunun istismara verilməsini Azərbaycan maşınqayırmasının son nailiyyəti hesab etməkolar. Cari zavodda “Lifan” markalı minik avtomobilləri istehsal olunur. Mingəçevir və Zəyəmdə isə kənd təsərrüfatında istifadə olunan maşınlar hazırlanır.(19, s.248)

Maşınqayırma sənayesi haqqında statistik göstəricilər kimi 13 Maşın və avadanlıqların, nəqliyyat vasitələri, avtomobil və qoşquların istehsalı sənaye müəssisələrində 2014-cü il ərzində 401,7 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda bu sahələrin payı 5,3% olduğu göstərilir. Əvvəlki illə müqayisədə maşın və avadanlıqların istehsalı sənayesi 10,2% enmiş, sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı sənayesi 3,4 dəfə, avtomobil və qoşquların istehsalı sənayesi isə 58,2% yüksəlmişdir. (39, s.102)

Digər illərlə müqayisədə əsas məhsul istehsalı üzrə minik avtomobillərin istehsalı 4,4 dəfə yüksələrək 1871 ədəd, traktorların istehsalı 75,2% artaraq 1275 ədəd, fəvvarə armaturun istehsalı 42,4% artaraq 147,8 ton, kotanların istehsalı 33,4% artaraq 942 ədəd, dondurulmuş ərzaq məhsullarının saxlanması məqsədilə soyuducu vitrinlər və piştaxtaların istehsalı 28,2% artaraq 558 ədəd, yük avtomobillərin istehsalı 19,4% yüksələrək 284 ədəd olmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə müəssisələrin anbarlarında 36,5 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 12,2%-i qədər hazır məhsul ehtiyatı qeydə alınmışdır. (31, s.129)

Ölkənin maşınqayırma sənayesi sahəsində müasir dövrdə elə ciddi tapşırıqlar dayanır ki, onların həlli mülkiyyət və idarəçilik üsullarının, istehsalın təşkilinin daha da təkmilləşdirilməsini, hər bir alt sahənin inkişaf strategiyasına ciddi diqqət yetirilməsinin vacib olduğunu bir daha sübut edir. (24, s.154)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 noyabr 2003-cü il tarixli Fərmanında iqtisadiyyatın idarə edilməsi sahəsində islahatların başa çatdırılması qarşıya əsas məqsədlər qoyur. Həmin sənəddə həmçinin İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə tapşırılmışdır ki: “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramına uyğun olaraq özəlləşdirməyə açıq elan olunmuş dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsini və idarəetməyə verilməsini istiqamətində işlər sürətləndirilsin”. (36, s.325)

Qloballaşma proseslərinə əsasən maşınqayırma sənayesinin xüsusi inkişaf strategiyasının hazırlanması zəruridir. Bu strategiya maşınqayırma sənayesi məhsullarının daxili və dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilməsi günün təxirəsalınmaz tapşırığıdır. Ona görə də qeyd edilən çəkilən

Fərmanda Nazirlər Kabinetinə tapşırılmışdır: “Müəssisələrdə beynəlxalq standartlara cavab verən məhsul istehsalını və onların dünya bazarına ixracını stimullaşdıran müvafiq tədbirlər həyata keçirilsin”. (24, s.195)

Görülən tədbirlər nəticəsində maşın və avadanlıqların istehsalının ümumi həcm indeksi 2000-ci ilə qədər minimum olsa da sonrakı illərdə xeyli yüksəlmiş və 2016-cı ildə isə bu 158 %(bənd) təşkil etmişdir. 2017-ci ildə maşın və avadanlıqların, eləcə də nəqliyyat vasitələri və avadanlıqların istehsalını həyata keçirən müəssisələrdə istehsal həcmi yüksəlməkdə davam etmişdir. Belə ki, iontan armaturu, quyu nasosları ilə istismar olunan quyuların quyuyuüstü avadanlığı, minik avtomobilləri üzrə məhsul buraxılışı 2006-cı il səviyyəsini xeyli yüksəlmişdir. Metallurgiya sənayesində məhsul istehsalının fiziki həcm indeksi də yüksəlməkdə davam edirdi. Əgər 1995-ci il səviyyəsini 100 qəbul etsək, həmin indeks 2016-cı ildə 41, 7 bəndə ensə də sonrakı illərdə sürətlə yüksəlmişdi. (2016-cı ildə 8 dəfə).(7, s.153)

Maşınqayırma sənayesinin istehsal etdiyi məhsulları 2007-ci ildə 2006-cı ilə nisbətən 58,7% yüksəlmişdi. “AzNeftKimyaMaş” ASS-in müəssisə və institutlarında 2007-ci ildə ISO-9001 və API beynəlxalq standartlarının tələblərinə cavab verən 138 növdə neft mədən avadanlığı istehsal olunmuşdur. Onların 70%-ə yaxını ixrac olunur. (45, s.361)

Maşınqayırma müəssisələrinin sürətlə inkişafı daxili ehtiyat mənbələrindən düzgün və səmərəli istifadə edilməsi ilə əlaqədardır. Bu ehtiyat mənbələri elmi- texniki Azərbaycan maşınqayırma kompleksinin tərəqqinin geniş tətbiqi, istehsal fondlarından daha dolğun istifadə edilməsi, iş vaxtı itkisinin ləğvi, kadrlar arasında axıcılığın azaldılması, işdə ahəngsizliyin aradan qaldırılması, avadanlığın boş dayanması hallarına son qoyulması hesabına aşkar edilmişdir.

İstehsalın yüksək iqtisadi səmərəsini təmin edən amillər içərisində ən başlıcası əsas fondlardan düzgün istifadə edilməsidir. Neft – mədən maşınqayırma sənayesi müəssisələrində əsas fondlardan istifadənin təhlili göstərmişdir ki, 1970-ci ildə maşınqayırma zavodlarının, o cümlədən əsas istehsal fondlarının həcmi yüksəlmişdir.

Sənaye- istehsal fondları həcmnin yüksəldilməsi və onun xüsusi çəkisinin arması istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün zəruri zəmin yaradır.

Əsas istehsal fondlarının sahə quruluşunun təhlilindən aydın olur ki, axır zamanlarda əsas istehsal fondlarının tərkibində kəmiyyət və keyfiyyət nöqteyi-nəzərinə də müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Son illərdə əsas istehsal fondlarının passiv hissəsinin xüsusi çəkisi aşağı düşmüş, aktiv hissəsi isə yüksəlmişdir. Məsələn üçüncü beşillikdə neft- mədəni maşınqayırma sənaye sahəsinin əsas istehsal fondlarında işlək maşın və avadanlığın xüsusi çəkisi 39%- dən 41%- ə qədər yüksəlmişdir.

Buna baxaraq bəzi maşınqayırma zavodlarında, o cümlədən Y.Qasımov, P.Montin adına əsas istehsal fondlarının sahə quruluşunda işlək maşın və avadanlıqların xüsusi çəkisi müəyyən qədər aşağı düşmüşdür. Bu isə ictimai istehsalın sürətlə inkişaf etdirilməsinə mənfi təsir göstərir.

Respublika maşınqayırma sənayesi müəssisələrinin əsas fondlarının sahə quruluşunda nəzarət və ölçü cihazlarının xüsusi çəkisi aşağıdır. Son illərdə sənaye sahələrinin müxtəlif nəzarət ölçü cihazları ilə təmin olunmasına baxmayaraq, respublikada neft- mədəni avadanlığı istehsal edən maşınqayırma müəssisələrində həmin cihazların əsas fondlarındakı xüsusi çəkisi 1970-ci ildə 1965-ci ilə nisbətən aşağı düşmüşdür. Maşınqayırma müəssisələrinin nəzarət- ölçü cihazları ilə lazımı qədər təmin olunması istehsalın texniki səviyyəsinin aşağı olmasına və məhsulun keyfiyyətinə nəzarət edilməsinə mənfi təsir göstərir. Bu isə istehsalatda zərər məhsul buraxılışının çoxalmasına səbəb olur.

İstehsalın iqtisadi səmərəliliyinə mənfi təsir göstərən başlıca amillərdən biri də maşınqayırma sənayesi müəssisələrində lazım olmayan (qurulmamış) təzə avadanlıqların yığılıb qalmasıdır. 1965-1970-ci illər arasında neft – mədəni maşınqayırma sənayesində 85, yol tikinti maşınqayırmasında isə 144,3 min manatlıq təzə avadanlıq istifadəsiz qalmışdır. Ümumiyyətlə, maşınqayırma sənayesində qurulmamış təzə avadanlıqların həcmi respublikanın qurulmamış ümumi avadanlıqlarının 10-15%-ni təşkil edir.

Maşınqayırma müəssisələrində mövcud istehsal fondlarından düzgün istifadə olunmasının və onun səmərəliliyinin artırılmasının əsas yollarından biri də növbəlilik əmsalının yüksəldilməsidir. Müəssisələrin gücünün artırılmasında növbəlilik əmsalının yüksəldilməsi böyük ehtiyat mənbəyidir.

Hazırda neft – mədən maşınqayırma sənayesi birliyində növbəlilik əmsalı 1,2-dir. Bu isə orta ümumittifaq səviyyəsindən aşağıdır. Həmin sənaye müəssisələrində mövcud istehsal avadanlıqlarının 70%-ni 1-ci növbədə, 2-ci növbədə, yalnız 1%-ə qədər, 3-cü növbədə işləyir.

Avadanlıqlardan ən yüksək növbəlilik əmsalı olanı metalkəsən dəzgahlar və tökmə avadanlıqlarıdır- 1,18. Elektrik qaynaq avadanlıqlarının növbəlilik əmsalı isə vəşiddən kiçikdir- 0,84.

Azərbaycanda neft – mədən maşınqayırma sənayesi maşınqayırma birliyinin müəssisələrindən F.Dzerjinski, leyт.Şmidt və P.Montin adına zavodların növbəlilik əmsalı 1,25-dən yüksəkdir, lakin Binəqədi mexanika zavodunun, Petrov və M.Əzizbəyov adına zavodların növbəlilik əmsalı vahidə bərabərdir.

Ümumiyyətlə, əsaslı vəsait qoymadan maşınqayırma müəssisələrində növbəlilik əmsalının yüksəldilməsi nəticəsində artıq məhsul istehsal etmək mümkündür. Hesablamalar göstərmişdir ki, əgər Azərbaycan neft – mədən maşınqayırma sənayesi birliyində növbəlilik əmsalı 1,4 qədər yüksəldilərsə, əlavə olaraq 20 mln. Manata qədər ümumi məhsul istehsal etmək olar, o cümlədən leyт. Şmidt adına zavodda 2,7 mln. Manat, Keşlə maşınqayırma zavodunda 4,3 mln.manat, Bakı fəhləsi zavodunda 2,1 mln.manat, Sərdarov adına zavodda 3,1 mln.manat, Binəqədi mexaniki zavodunda 4,2 mln.manat və s.

Maşınqayırma müəssisələrində növbəlilik əmsalını 1,4 qədər yüksəltmək heç də son hədd olaraq qalmamalıdır. Həmin göstərici qabaqcıl müəssisələrin timsalında 1,6- 1,7 –yə qədər yüksəldilərsə əlavə olaraq on milyon manatlarla ümumi məhsul istehsal etməyə imkan yaranar.

İstehsalın iqtisadi səmərəliliyini təmin edən amillərdən bir də istehsal gücündən istifadənin yaxşılaşdırılmasıdır.

Aparılmış iqtisadi təhlil göstərir ki, hazırda maşınqayırma zavodlarının istehsal gücündən tam istifadə edilməsində müəyyən qüsurlar vardır. Bir çox maşınqayırma zavodlarında son iki ildə istehsal gücündən istifadənin yaxşılaşdırılmasına baxmayaraq, 1970-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən bəzi müəssisələrdə həmin göstərici aşağı düşmüşdür. Bunlardan Keşlə maşınqayırma zavodunu, S.M.Kirov adına, Y.Qasımov adına, Voladarski adına və s. Zavodları göstərmək olar.

Əgər maşınqayırma müəssisələrinin gücü 90-95%-ə çatdırılarsa, əlavə olaraq S.M.Kirov adına zavodda 31,4 min ədəd şaroşkalı baltalar, Bakı fəhləsi adına zavodda 193 t neft avadanlıqları, Montin adına zavodda 6,6 min ədəd çuğun siyirtmə, Binəqədi mexaniki zavodunda 7,9 min ədəd polad armaturları, Bakı elektrik maşınqayırma zavodunda gücü 100 kvt-dan çox olan 400 ədəd dəyişən elektrik mühərrikləri və sair istehsal etmək mümkündür. Bunun nəticəsində isə ümumi məhsul istehsalının həcmi artırmaq olar.

Müəssisədə əsas istehsal fondlarından istifadəni xarakterizə edən ümumi iqtisadi göstəricilərindən bir də fond verimidir. Səkkizinci beşillikdə Azərbaycan neft-mədən sənaye maşınqayırma birliyi üzrə fond verimi 1,6 dəfə artmışdır. Buna baxmayaraq, bəzi zavodlarda işlək maşın və avadanlıqlardan lazımi qədər istifadə olunmadığına görə həmin göstərici, əksinə aşağı düşmüşdür. Həmin müəssisələrdən Sərdarov adına M.Əzizbəyov adına və sair zavodları göstərmək olar.

Aparılan hərtərəfli iqtisadi təhlil göstərir ki, neft-mədən avadanlığı sənaye sahələrinin müəssisələrində əlavə vəsait ayırmadan, əməyin elmi təşkili əsasında iş vaxtı itkisinin azaldılması, avadanlıqların boş dayanması hallarının aradan qaldırılması, kadrlar arasında axıcılığın azaldılması hesabına ümumi məhsul istehsalını on milyon manatlarla artırmaq mümkündür.

2.3.Yenidənqurulma layihəsinin əsaslandırılması üçün maşınqayırma sənayesinin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin metodik təminatı.

Dünyada yaradılan əlavə dəyərdə xidmət sektorunun payının sürətlə yüksəlməsinə baxmayaraq, sənaye iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı üçün əsas stimullaşdırıcı amil hesab edilərək qalır. Dünya enerji istehlakında 40 faiz paya malik olan sənaye sektorunun inkişafı bir tərəfdən iqtisadiyyatın resurs sahələrinin, digər tərəfdən isə sənayeyönlü xidmətlərin inkişafını şərtləndirir. Bundan əlavə, o mütəxəssisləri sənaye iş yerləri ilə təmin edilməsi üçün vacib mənbədir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının verdiyi məlumata əsasən, dünyada sənayedə işləyənlərin sayı 2012-ci ildə 2000-ci illə müqayisədə 190 milyon nəfərdən çox artmış və bu artım əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin hesabına təmin edilmişdi. Bu da inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye istehsalının inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha sürətlə artması ilə birbaşa bağlıdır. (43, s.219)

Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin emal sənayesində yaradılan əlavə dəyərdə payı 2011-ci ildə 2000-ci illə müqayisədə təxminən iki dəfə yüksələrək, 20 faizdən 38 faizə qədər yüksəlmişdi.

Sənayenin artım templəri və inkişaf mərhələləri ölkələrin gəlir səviyyəsinə müvafiq olaraq dəyişirilir. Ölkələr inkişaf etdikcə aşağı texnologiyalı və əməktutumlu yeyinti, yüngül və mebel sənayesi sahələri öz aparıcı mövqeyini orta texnologiyalı kimya, metallurgiya, gəmiqayırma, maşın və avadanlıq istehsalı kimi sahələrə verir. Sənayeləşmənin ən son mərhələsində elektronika, kompyuter istehsalı, əczaçılıq və kosmik sənaye kimi yüksək texnologiyalı hesab edilən sahələr lokomotiv olaraq çıxış edir və qlobal miqyasda sənayenin inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır.

Sənayenin inkişafı da öz növbəsində bir sıra qlobal çağırışlarla müşayiət olunurdu. Bu çağırışlar məhsullardan istifadə tsiklinin sürətlənməsi və intensivləşməsi, araşdırma və inkişafda təmərküzləşmə, istehlakçı tələb etdiyi coğrafi strukturunun dəyişməsi və istehsal zəncirlərinin mürəkkəbləşməsi kimi amillərdən asılı idi.(36, s.286)

Qloballaşan dünyada şirkətlərin istehsal zəncirlərinin mürəkkəbləşməsi inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı üçün yeni fürsətlərə şərait yaradır. Belə ki, istehsal zəncirinin daha da mürəkkəbləşməsi bir

məhsulun müxtəlif hissələrinin ayrı-ayrı müəssisələrdə və coğrafi məkanlarda istehsal edilməsi və son məhsulun digər bir ölkədə yığılması ilə nəticələnirdi. İstehsalın fraqmentləşməsinə təmin edən əsas amillər ucuz işçi qüvvəsi, beynəlxalq ticarət dəhlizlərinə yaxınlaşma, müəyyən regionların bir sıra sənaye sahələri üzrə ixtisaslaşması və inkişaf etmiş ölkələrdə ətraf mühitin qorunmasına qarşı tələblərin daha da yüksəlməsidir. (24, s.154)

Daha ətraflı yanacaq-enerji kompleksi, xüsusi halda isə neft-maşınqayırma və metallurgiya sənaye sahələrinin bir-birini tamamlayan istehsal zənciri Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etdirəcəyi əsas istiqamətlərdən biri hesab edilir.

Neft sənayesi və maşınqayırma kompleksinin qarşılıqlı fəaliyyəti yalnız istehsalın minimuma düşməsinin qarşısını almaq, istehsal güclərinin optimal artması, işsizliyin aradan qaldırılması kimi çox vacib istehsal-iqtisadi məsələnin həlli deyil, həm də xarici maşın və avadanlıqların idxalından imtina etməklə külli miqdarda valyutaya qənaət etmək kimi anlaşılr.

Dünya bazarına çıxarılan Azərbaycan neftinin həcmnin sürətlə yüksəldiyi bir şəraitdə neft-maşınqayırma sahəsində uzun illər boyu yaradılmış istehsal, elmi, intellektual potensialdan səmərəli istifadə edilməsi günün vacib məsələlərindən biridir.

Maşınqayırma, əsasən özündə istehsal vasitələrinin istehsalını birləşdirən sahələri əhatə edir. Son onilliklərdə həm ümumi sənayedə, həm də onun maşınqayırma sahəsində maraqlı hadisələr müşahidə olunmaqdadır. (26, s.165)

Sənaye inqilabı dövründən maşınqayırma sənaye strukturunda dominant mövqeyə sahibdir. Son onilliklərdə bu təmayül daha da güclənmişdir, belə ki, elmi-texniki yeniliklərin böyük hissəsi məhz bu sahələrdə tətbiq olunur. Digər tərəfdən, mədən sənayesinin payının azalması ilə emal sektorunda maşınqayırma və kimya sənayələrinin rolu xüsusilə artmışdır. Ağır sənaye və maşınqayırma sahəsini səciyyələndirən amil bu sahədə texnoloji diapazonun (aşağı texnologiyalardan orta və yüksək texnologiyalara doğru) tam şəkildə təmsil olunmasıdır. (14, s.125)

Belə ki, hazırda mədən sənayesinin ümumi sənayedə payı azalır, elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi nəticəsində əlavə dəyər zəncirində elmtutumlu məhsulların rolu

yüksəlir, coğrafi strukturda inkişafda olan ölkələrin əhəmiyyəti artır, inkişaf etmiş ölkələrdə isə daxili relokasiya və sırf yüksək texnologiyaların istehsalı ilə bağlı ixtisaslaşma istiqamətində dəyişikliklər müşahidə olunur.(21, s.268)

Sənayenin inkişafı dörd əsas istiqamət üzrə müəyyən edilir. Bu istiqamətlərə dövlətin tarif, fiskal imtiyazlar və ya subsidiyalar vasitəsilə tənzimləyici qismində, kredit bazarına təsir göstərərək dövlət və özəl resursları sənaye layihələrinə istiqamətləndirən maliyyə tənzimləyicisi qismində, iqtisadi aktivlikdə birbaşa iştirak edən istehsalçı qismində və hökumət satınalmaları vasitəsilə strateji sənaye sahələrinə bazarı təmin edən istehlakçı qismində fəaliyyətləri aid edilir. Qeyd olunan istiqamətlərdə dövlətlər tərəfindən sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi məqsədilə tədbirləri dünya təcrübəsində geniş yayılmışdır. Sənayeyə dəstək tədbirlərinin əsas məğzi sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək və onların beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdıracaq potensiala qovuşmalarını təşkil etməkdən ibarətdir.

Göstərilən dəstək tədbirləri içərisində texnologiyaların transferi və innovasiyaların təşviqi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bir çox ölkələrdə həyata keçirilən innovasiyaların təşviqi üzrə siyasətləri ölkələrin inkişaf səviyyəsi üzrə və tədqiqat potensialına uyğun olaraq 4 qrupa bölmək mümkündür: texnologiyaların transferi, daxili texnoloji potensialın yüksəldilməsi, kiçik və orta müəssisələrin innovasiya yönümlülüyünün gücləndirilməsi, yüksək və orta texnologiya üzrə yeni şirkətlərin ("start-up"lar) inkişaf etdirilməsi. Struktur siyasəti çərçivəsində daxili bazarın tələbatını ödəyən və ixracı mümkün olan innovasiya əsaslı məhsul və texnologiyaların yaradılması müəyyən edilməlidir. (24, s.154)

Qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- milli sənayedə struktur dəyişikliklərinin edilməsi,
- mülkiyyət hüququnun qorunması,
- müqavilələr üzrə öhdəliklərin həyata keçirilməsi,

-informasiya aşkarlığı və təbii inhisar məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənmə metod və sistemlərinin yüksəldilməsi üçün təşkilatı və hüquqi tədbirlər sisteminin yerinə yetirilməsi;

- restrukturizasiya və özəlləşdirmə prosesinin daha da sürətləndirilməsi;

- rəqabətqabiliyyətli sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

- müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların və sertifikatlaşdırmaların tətbiqinə keçidin artırılması;

- azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi və antiinhisar siyasətinin beynəlxalq standartlara müvafiq olması;

- investisiyaların stimullaşdırılması və cazibədarlığının artırılması məqsədilə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən himayəsini təmin etmək : yerli istehsalçıların himayə edilməsini və daxili bazarda sağlam rəqabət şəraitində inkişafını təmin edən idxal tariflərinin günün tələblərinə münasib olması;

- elm tutumlu istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün tətbiqi elmlərin, müasir şəraitdə bazar konyunkturunun tələblərinə uyğun elmi tədqiqat institutlarının maddi-texniki bazasının daha da yüksəldilməsi;

- elm fondunun vəsaitlərinin həmin istiqamətə yönəldirilməsi.(32, s.189)

Dövlət sənədlərində prioritet, dayanıqlı artım potensialına malik sahələrin inkişafının dövlət dəstəklənməsi tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur.

Bunlara aşağıdakılar aid edilir:

-sənaye sahəsində qəbul edilən bütün proqram və konsepsiyalarda yüksək texnoloji və elm tutumlu istehsal sahələrinin inkişafına üstünlük verilməsi;

-müəssisələrin texniki-texnoloji cəhətdən yenidən yaradılması, müasir idarəetmə metodlarının tətbiqi və marketinq xidmətlərinin qurulması;

-müqayisəli üstünlüyə malik olan və rəqabətə davamlı sənaye

-məhsullarının istehsalının inkişaf etdirilməsi;

-idxalı əvəz edəcək və ixrac yönümlü məhsulların istehsalının stimullaşdırılması;

-sənaye klasterlərinin yaradılması kənar və sənayenin strukturunun seçilmiş inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq yenidən qurulması;

-investisiya

- innovasiya proseslərinin stimullaşdırılması, enerji və resurs qənaət edən, ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi;

-investisiya mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması;

-sənayenin inkişaf tempinin və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin prioritetliyinin təmin edilməsi;

-dünya sənaye əmtələri bazarının cari və gələcək konyunkturası haqqında informasiyalara malik marketinq sisteminin qurulması.(41, s.124)

Xüsusi İqtisadi Zonaları sənaye siyasətinin vacib hissəsi hesab edilir və onların yaradılması məqsədilə zəruri olan bütün işlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur.Standartlaşdırma siyasəti çərçivəsində sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisədə Beynəlxalq standartların tətbiqi təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Keyfiyyətli ali və peşə-texniki təhsil sisteminin sənayenin inkişafında önəmli rola malik olduğunu bilərək təhsil islahatlarında ali və peşə-texniki təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, istehsal sahələri və regionlar üzrə ixtisaslı kadrlara olan tələbin proqnozlaşdırılması, onun təhlili və uçotu sahəsində fəaliyyətin, gücləndirilməsi, kadrların hazırlanması üzrə müvafiq şəraitin yaradılması ön plana çəkilir. (24, s.154)

Sənaye siyasəti həm də ölkədə iqtisadi artım bazasının genişləndirilməsi və keyfiyyətə yeniləşdirilməsi, bu sahədəki mövcud problemlərin həlli istiqamətində işlərin aparılması , ölkə sənayesinin inkişaf prioritetlərinin dəqiqləşdirilməsi, ölkənin resurs potensialının iqtisadiyyatın sahələri arasında və sahələr daxilində bölgüsünə və sənayenin inkişafına yönəldilən kompleks tədbirləri əhatə edir və onun əsas predmetini rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü malların istehsalı yolu ilə ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiyasına zəmin yaratması təşkil edir. (14, s.368)

Göründüyü kimi sənaye siyasətinin əsas məqsədini rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü malların istehsal etmək hesab edilir. Bu strateji yanaşma kimi qəbul edilir.

Burada üç “İ” prinsipi – investisiya, innovasiya, integrasiya – öz əksini tapır. (5, 192)

Bu strateji kursun həyata keçirilməsi məqsədilə dünya bazarlarına rəqabətqabiliyyətli məhsul ixrac etmək potensialına malik olan sənaye sahələrinin üstünlüklərindən səmərəli istifadə edilməsi və onların daha da artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əgər biz rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsullarının istehsalı üçün milli strategiya yaratmasaq ölkə iqtisadiyyatında dərin yenidənqurma işlərinin aparılmasını təşkil edə bilmərik və bununla da xarici firmalarla rəqabətdə passiv obyekt ola bilərik. Bu baxımdan yanaşdıqda məlum olur ki, hökumətin həyata keçirdiyi məqsədyönlü büdcə siyasəti investisiyaların, xüsusən dövlət investisiyalarının kəskin artımını reallaşdırmışdır. (13, s.148)

Məhz bunun sayəsində çox az bir zamanda cəmi investisiya qoyuluşlarının tərkibində daxili investisiyalar aparıcı mövqe qazanmış və milli sənaye rəqabətqabiliyyətinin təmin edilməsində mühüm rol oynayan nəhəng infrastrukturaya layihələr yerinə yetirilmişdir. Beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi və mübadilənin genişlənməsi, başqa sözlə iqtisadi qloballaşma bütün dünya ölkələrində milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin mühüm perspektiv əhəmiyyətə malik amili hesab edilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin və keçid iqtisadiyyatı ölkələrinin böyük bir qismihimayəçilik və iqtisadiyyata hərtərəfli dövlət müdaxilələri siyasətindən qismən imtina etmişlər.

Azərbaycan da həmçinin qlobal iqtisadiyyat sistemində daxildir. Bu isə özünün aşkar üstünlükləri ilə yanaşı, ölkənin dünya iqtisadi konyunkturasından asılılığı ilə bağlı risklər yaradır. Bunun üçün rəqabətqabiliyyətli milli istehsalçıların qlobal təsərrüfat sistemində mövqeyinin optimallaşdırılması və milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması vəzifələri günün əsas məsələsinə çevrilmişdir. (16, s.234)

Ölkənin maşınqayırma müəssisələrinin qloballaşan dünyaya integrasiya etməsi məqsədilə güclü innovasiya strategiyası mövcud olmalıdır. Bununla yanaşı, onların müvəffəqiyyətli tətbiqi reallaşdırmaq üçün, dövlətin qoyulan məqsədlərə gərəkli olan adekvat iqtisadi siyasəti işlənilib hazırlanmışdır. (24, s.154)

Azərbaycanda maşınqayırma sənayesi inkişaf etsə də, eyni sözləri ağır sənayenin digər sahələri haqqında da demək olmaz. Belə ki, respublikanın maşınqayırma zavodlarında Azərbaycanı istifadə edilən nəqliyyat vasitələrinin, kənd təsərrüfatı və digər maşınların istehsalı keçmişdə kifayət qədər yerinə yetirilməmişdir.

Maşınqayırmanın özəyi sayılan, bütün istehsal proseslərini özündə birləşdirən, maşınlar sistemini əmələ gətirən yeni texniki vasitələrin yaranmasını təmin edən dəzgahqayırma inkişaf etməmişdir. Müstəqillikdən sonrakı ilk on ildə istehsal olunmuş bütün maşın və avadanlıqların yalnız 4-5%-i dünya standartına müvafiqdir. Maşınqayırma məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması onların respublikadan ixrac olunmasına şərait yaratmır. (29, s.248)

Mütləq nəzərə almaq lazımdır ki, hələ SSRİ dövründə istehsal edilən maşınların böyük bir qismi ölkənin və respublikanın ehtiyaclarına demək olar ki, cavab vermirdi. İstehsal edilən avtomobil, kənd təsərrüfatı maşınları, dəzgahlar və digər texnikanın strukturunda nəhəng maşınlar üstünlük təşkil edirdi, kiçik maşınların istehsal olunmasına demək olar ki, əhəmiyyət verilmirdi. (4, s.124) Ona görə də çox vaxt kiçik həcmli yüklər qeyri-səmərəli şəkildə nəhəng avtomobillər vasitəsilə daşınırdı. Hal-hazırda kiçik müəssisələrin və fermer təsərrüfatlarının sayının və əhəmiyyətinin yüksəlməsi ilə bağlı olaraq kiçik həcmli maşınlara da xaricdə olduğu kimi tələbat sürətlə artmaqdadır. Maşınqayırma sənayesinin inkişaf perspektivində bu cəhətin nəzərə alınması məqsəduyğundur.

Qlobal təsərrüfata səmərəli şəkildə inteqrasiyanı təmin etmək məqsədilə maşın və avadanlıq istehsalını modernləşdirməklə, ölkəni xammal ixracat edən ölkə durumundan çıxarmaq məqsədilə bütün imkanlar yaradılıb. Maşınqayırma məhsulları üzrə vahid dünya bazarında iştirak etmək üçün həmin imkanların reallaşdırılması iqtisadiyyatın tərəqqisi üçün böyük məqam hesab edilir. Yeni texnika və yeni idarəçilik istiqamətlərini ardıcıl olaraq yerinə yetirmək dövrümüzün vacib hesab edilən tələblərindən biridir. Bu zaman maşınqayırmada inteqrasiya prosesləri inkişaf etmiş ölkələrin texniki vasitələrinin tipləri ilə ümumilik və harmonlaşdırma şəklində vəhdət

yaradan istiqamət üzrə getməsi prosesinin sürətləndirilməsi çox vacib şərtlərdən biridir.(9, s.245)

III FƏSİL

Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması mexanizminin təkmilləşdirilməsi

3.1 Outsoring və autstaffing maşınqayırma sənayesinin təkmilləşdirilməsi mexanizminin yeni elementi kimi

Maşınqayırma sənayesi üzrə outsourcing ve autstaffingın tətbiqinin geniş yayılması, dünya səviyyəsində xidmətlərin tələbini artırır. Bu mərhələdə ətraf, səhiyyə və təhlükəsizlik professionellerinə köməkçi olmaq üçün SafeTec, yüksək keyfiyyətli, uyğun outsourcing ve autstaffingın sənədlərinin yazımında və nəşr köməkçi olan Xarici Kaynaklı Müəllif Yazma, Writing və Yazıçılıq Məsləhətçilik xidmətləri təklif edir. Yazma qrupunun, təşkilat içi outsourcing və autstaffingın qrupunuza əlavə olaraq funksiya görür və diqqəti əsas işinizə cəmləşdirə bilməyiniz üçün yüksək keyfiyyətli, qlobal uyğun outsourcing və autstaffingın sənədləri yaratmaq üçün xidmət və proqram dəstəyi tənzimləndirilir.

Ağır sənayedə səhv outsourcing ve autstaffing ilə işləmək, the qaynaq istifadəsində müşahidə bir çox problemin kökəndədir. Bir outsourcing bir qədər kontrakt istehsalçısını - ya da daha az - tək bir autstaffingın seçər və prioritet istiqamətlərinə uyğun seçki ölçütlərinə dəqiq bir şəkildə anlamadan iş müzakirəyə göstərir. Coğrafi iştirak, texniki qabiliyyətlər, vəsait rəhbərliyi qabiliyyətləri, keyfiyyətə nəzarət, strategiya və maliyyə səhiyyə bəzi əhəmiyyətli xərclər və ya zamanla bütün başqa narahatlıqları etibarsız etdiyindən qiymətləndirmə prosesində çox gecə istisna edilir və ya müzakirə edilir. Bunun kimi küncələri kəsmə, şəkillərdə haqlı göstərilir: Əməli bir əməliyyat problemi işarə edərək; Əməli outsourcing və autstaffingın olaraq uğursuzluq; yeni bir məhsul email üçün vaxtında; dərhal markın təzyiqlərinə reaksiya ; və ya bu faktorların bir birləşməsi- bunlar diqqət mərkəzində saxlanılması lazım olan əhəmiyyətli mövzular olsa da, outsourcing və autstaffingın əlaqənizi qurmaq kimi böyük bir cəhd, möhkəm bir strategiya təməl üzərinə qurulmalıdır.

Hər hansı bir qaynaq layihəsi başlamazdan əvvəl, müvəffəqiyyətli bir müqavilə istehsal əlaqəsi fikrinizi tamamilə xəyal edin. Kritik qaynaq layihələri, normalda əməliyyatların istehsal təşkilatı tərəfindən idarə olunmaqdadır. Ancaq, mühəndislik, məhsul rəhbərliyi, keyfiyyətə nəzarət və maliyyə bəzi əhəmiyyətli maraqlı tərəfləri

məhəl qoymamağa hədis edin. İstehsalını autsoring və autstaffingin üzrə qaynaq mənbələri, ənənəvi bir alış - satış tənzimləməsi deyil və strategiya bir şəkildə idarə etməlidir. SM, işinizin bir çıxıntı və şirkətiniz olaraq çarpaz funksional bir şəkildə qarşılıqlı qurması lazım olan personalının var. Seçki meyarlarınıza ölçü, texniki ixtisas, maliyyə güc və marka möhtərəmliyi bəzi faktorların hansı rolu oynadığını təyin edin.

Məsələn, laylı bir autsoring, ümumiyyətlə bir başlanğıc və ya kiçik autstaffingin üçün yalnız ölçüyə söykənən olaraq uyğun olmaya bilər. Aşağı milyonlarla dollarlıq bir illik xərcləməklə bağlı zəhin imkanı, böyük OEM-lər tərəfindən xarici qaynaq istifadəsi üçün xərclənən yüz milyonlarla və ya milyardlarla müqayisədə, böyük bir CM üçün çox az bir səviyyədədir. Bununla birlikdə, bəzi start-upları və ya kiçik şirkətlər, böyük bir CM'-in seçim etdiyi müqaviləli istehsalçı olmaq üçün investisiya etdiyi unikal niş bazarlarına. Bu səbəblə, CM-nin bu ortaqlığın bir nəticəsi olaraq reallaşdırma potensialı gəlir, dərhal əldə edilən gəliri kölgədə buraxa bilər. Bu vəziyyətdə, laylı bir həll axtarısa dəyər ola bilər. Son olaraq, oxşar bir texnologiya bazarında bənzər böyüklükdəki müştərilərin referanslarını alın. Hər vəziyyətin fərqli olduğunu və birdən çox faktorun düşünülməsinə tələb unutmayın.

Hər hansı bir qərar vermədən əvvəl dəqiq bir seçim meyarları seti inkişaf etdirmək üçün zaman ayırın, qısa və uzun müddətli gereksinimlərinizi anlayın və birdən çox variantı qiymətləndirmək üçün geniş bir şəbəkə yaradın. Seçiminizi ən az iki finalist endirən Odur qədər dəqiq bir plan inkişaf etdirin və metodik bir müddəti təqib edin. Açar müqavilə şərtlərinizi ən azından yerinə gətirənə və məhsulunuzu bu andakı və gələcəkdə necə qiymətləndirəcəyinə qərar verənə qədər mükafat verməyi qadağan edir. Hər hansı bir yeni əlaqəyə girməyi düşünür olsanız belə, mövcud çözümlünüzü zaman zaman işinizin və ya məhsul yol haritanızın istiqaməti ilə uyğun hala gətirmək üçün doğrulayın. Bu, ehtiyac duyulduğunda tələsik bir seçki prosesinin ehtimalını azaldır.

Dəyəri modelinizin sahələ çıxmasını haqlı tapırsınızsa, Asiyadakı yerində, xaricdəki müadilləriylə əlaqələr qurmaq və davam etdirmək üçün kifayət qədər səyahət büdcəsinə güvənəbilecek ABŞ mərkəzli personal tərəfindən dəstəklənən bir qaynaq

bazası yaradın. Bu, bölgədəki əməliyyat fəaliyyətləri idarə etmək üçün bölgədə aşağı xərcli qaynaqları istifadə etməyinizə və strateji qərarları verən ABŞ-dakı personala bir kanal yaratmaq imkan verir. Ən əhəmiyyətli də, ABŞ-lı işçilərin şübhəsiz istehsal partnerinizin aldığınız zəhin paylaşmasını təsir edəcək mədəni duyarlılıqlarla əlaqədar təhsil aldığından əmin olun. Asiyada təsirli bir şəkildə sosyallaşmenizi və şəxsi münasibətlər bacarığınız, xərclədiyiniz dollar qədər əhəmiyyətlidir.

Off shore ortaklığınızı inkişaf etdirərkən, bu yeni əlaqədə olan zaman dilimi və ünsiyyət çətinliklərini ağılınızda saxlayın. Bir məhsul dəyişikliyi açıqlamaq və ya ilk prototipləri almaq üçün şəhər daxilində avtomobillə hərəkət etmək variantına sahib olmağa. Zaman və dil maneələri və iş yerində keçişləri və dəyişikliklərin açıqca çatdırılmasını təmin etmək üçün intizamli proseslər ərzində təsirli bir şəkildə əməkdaşlıq etmək üçün uyğun vasitələri yerləşdirmək vacibdir. Bu, yeni məhsulların NPI mərhələsində və bir məhsul çıxarıldıqdan sonra sürətli hərəkət edən məhsul inkişaf mühitlərində qaçınılmaz olan sayısız dəyişikliyi idarə etmək üçün zəruri hala gələcəkdir.

Müqavilələr müzakirə etmək üçün darıxdırıcı olmasına baxmayaraq, indi hər zamankindən daha kritik olan üç əsas səbəbi vardır. Birincisi, Sarbanes-Oxley kimi təşkilati idarəçilik tələblərinə, şirkətlərin maliyyə nömrələrini bildirərkən şirkətlərin köhnəsindən çox daha sərt tətbiq ediləbilməsini zəruri etməkdədir. İstehsalat dışkaynaklarıyla əlaqəli böyük dollarlıq satın alışı CM əlaqələrini hər hansı bir maliyyə nəzarətçi üçün radar ekranına qoydu. İkincisi, yaxşı yapılandırılmış bir müqavilə, göz ardı edilən əhəmiyyətli kommersiya terminlər üzərində müzakirələrə səbəb olur. Bir müqavilənin yoxluğunda, şirkətlər, böhranlar ortaya çıxana qədər "nə olar" ssenarilərinə bağlı detallı bir müzakirəyə girirlər. Son olaraq, bir müqavilə müzakirəsi və imza müddəti özüylə əlaqələr qurmaq üçün üst səviyyə idarəçiləri hər iki tərəfdən çəkməyə istiqamətli bir vasitə kimi xidmət edir. Dəyişən iş şərtlərinin təsiriylə gedərkən bu əlaqələrə zaman zaman ehtiyac duyacaqsınız.

Bu texniki araşdırmada ələ alınan xarici qaynaq modelinin ortaya çıxışı, başda kiçik və ya orta həcmli OEM-lərin bir çoxu böyük rəqibləri tərəfindən bulunabilən

ölçək iqtisadiyyatlarına söykənən olaraq daha rəqabətçi hala gəlməsini təmin etdi. Bununla birlikdə, bu iş modeli, bir şirkətin maliyyə performansı və uzun müddətli müvəffəqiyyəti üzərində gözlə görünən bir təsiri ola biləcək risklər daşıyır. Bu məşhur səhvlərə həll çıxarmaq əhəmiyyətsiz deyil, tələsik edilə bilməz və bir strategiya göz önünə alınaraq təqib edilməsi lazımdır. Nəticədə, işinizi idarə altına almaq üçün doğru strategiya, proseslər, insanlar və maşınlar varsa, xarici qaynaq istifadəsi müvəffəqiyyətli ola bilər.

3.2 Maşınqayırma sənayesinin əsas strateji inkişaf istiqamətləri

Azərbaycan maşınqayırma sahəsi hal-hazırda 57 müəssisə ilə təmsil olunmuşdur ki, onların istehsal həcmi 2016-cı ildə 151,5 min. Manat olmuşdur. Maşınqayırma məhsulunun doxsasıncı illərdə aşağı düşməsindən sonra son on illikdə bir qədər yüksəlməyə başlamışdır.(18, s.248)

İstehsal artımını şərtləndirən əsas amillər aşağıdakılar olmuşdur: idxalın əvəz edilməsi proseslərinin inkişafı, müəssisələrdə güclərin optimallaşdırılması üzrə işlərin aparılması, yeni texnikanın mənimsənilməsi, ayrı-ayrı maşınqayırma məhsullar növlərinin ixrac həcmələrinin artması. Bununla belə, sahədə işləyənlərin sayı 2010-cu ilə nisbətən azalır və 2016-cı ildə 4,5 min nəfər olmuşdur.

Fəaliyyət miqyasına görə müəssisələr kiçik, orta və böyük müəssisələrə ayrılırlar. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq müəssisələrin kiçik, orta və böyük sahibkarlığa aid edilməsi demək olar ki, bazar iqtisadiyyatı olan bütün ölkələrdə həyata keçirilir. Bu zaman əsas meyar kimi işçilərin sayı qəbul edilir.

Milli maşınqayırma sənayesi əsasən orta və böyük müəssisələrlə təmsil edilmişdir, onların sayı 31-dir , kiçik müəssisələrin sayı 26-dır. Mövcud metodikaya əsasən 50 nəfərdən az işçisi olan və illik dövriyyəsi 500 min manatdan aşağı olan

sənaye müəssisələri kiçik sayılır, 50 nəfərdən çox işçisi və 500 min manatdan yüksək illik dövriyyəsi olan sənaye müəssisələr isə orta və böyük hesab edilir.

Maşınqayırma müəssisələrinin 80,3% -i dövlət, 19,7%-i isə qeyri-dövlət mülkiyyətindədir.(18, s.156)

Ölkənin sənaye istehsalının strukturunda maşınqayırma xüsusi çəkisi 0,5% təşkil edir və bu iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə olan 35-50% -dən əhəmiyyətli dərəcədə azdır.

1995-2016-ci illərdə maşın və avadanlıqların istehsal həcmələrinin dinamikası aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2

Azərbaycanın maşınqayırma sahəsinin inkişaf göstəriciləri

İllər Göstəricilər	1995	2000	2005	2010	2015	2016
İstehsal həcmi (min.manat)	38,9	32,0	32,8	151,2	156,7	151,5
Sahənin istehsal həcmi ümumi sənaye istehsalında xüsusi çəkisi (%)	2,2	1,0	0,4	0,6	0,5	0,5
İşçilərin sayı (min.nəf.)	33,6	11,6	7,3	4,8	4,2	4,5
İşçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)	8,9	40,1	98,9	227,4	273,0	326,2
Əsas sənaye-istehsal fondlarının mövcudluğu, ilin sonuna (min manat)	171,3	183,0	210,1	262,5	396,0	365,8

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi .

Maşınqayırma müəssisələri tərəfindən yerli sifarişlər əsasında dəmir yolu , metropoliten, avtomobil nəqliyyatı, kimya , kənd təsərrüfatı, inşaat və s. sahələrdə geniş istifadə olunan maşın və mexanizmlər üçün ehtiyat hissələrinin və qeyri-standart avadanlıqların hazırlanması və təmiri üzrə işlər görülmüşdür.

Neft maşınqayırması Azərbaycanın maşınqayırma kompleksinin ən böyük hissəsidir. Ölkəmizdə neftçıxarma sənayesinin inkişafı neft maşınqayırması sahəsinin inkişafını stimullaşdırırdı. Potensialına görə bu sahə Azərbaycan sənayesinin unikal sahələrindən biri olaraq həmin mövqeyini saxlamışdır.

Respublikada bir çox neft- mədən avadanlıqlarının işləyib hazırlanması, istehsal və istismarı üzrə böyük təcrübə toplanmışdır. Vaxtilə keçmişdə bu avadanlığa həm respublika daxilində, həm də keçmiş SSRİ respublikalarında, həmçinin bir çox xarici ölkələrdə böyük tələbat var idi. Hələ bir qədər bundan əvvəl Azərbaycanda istehsal olunan neft- mədən avadanlığı dünyanın 36 ölkəsinə ixrac olunurdu. Sovet neftçilərinin tələbatının 70% -ə qədəri Azərbaycan neft maşınqayırmasının hesabına təmin olunurdu.

Lakin SSRİ dağıldıqdan və Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra neft maşınqayırması vahid iqtisadi məkanın dezintegrasiyasının nəticələrini üzərində tam həcmdə hiss etmişdir. Əsas fondların yeniləşdirilməsi və müasirləşdirilməsinə yönəldilən kapital qoyuluşlarının əhəmiyyətli azalması istehsal olunan məhsulun keyfiyyət göstəricilərinin aşağı düşməsi və ənənəvi satış bazarlarının itirilməsi ilə nəticələndi.

Son illərdə Xəzərdə yeni neft yataqlarının mənimsənilməsi ilə əlaqədar neft avadanlığına tələbat yarandı və ölkənin neft maşınqayırması üçün əlverişli perspektivlərin açılması görünüşü yarandı.

Lakin reallıq göstərir ki, milli istehsalçıların gümanları təsdiq olunmamışdır. Məsələn Xəzərdə karbohidrogenlərin çıxarılması üzrə ən böyük operator olan Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) faktiki olaraq istehsal ehtiyacları üçün “Azneftkimyamaş” ASC-i müəssisələrinin istehsal etdiyi məhsulların birçə növünü belə sifariş etmədi. Subrodatçı təşkilatların yerinə yetirdiyi ayrı-ayrı sifarişlər böyük həcmli deyil və əsasən metalkonstruksiya və quraşdırma işlərdən ibarətdir.

Yaranmış vəziyyətin əsas səbəbi Azərbaycanda və digər MDB ölkələrində işləyən xarici neft şirkətlərinin milli neft maşınqayırmasının məhsuluna beynəlxalq keyfiyyət standartlarının API və ISO sertifikatların irəli sürməsidir.

Bununla əlaqədar bu sahədə mühüm istehsal gücünə malik olan “ Azneft-kimyamaş” ASC-də struktur- təşkilati dəyişikliklər aparılmış, 9 zavoddan və 4 elmi-tədqiqat və layihə- konstruktor instiitiiuundan ibarət müasir maşınqayırma kompleksi yaradılmışdır.

Səhmdar Cəmiyyətin müəssisələrində 100-ə yaxın çeşiddə, 600-dən artıq tip və ölçüdə maşın və mexanizmlər , avadanlıqlar və tərtibatlar istehsal edilir. İSO və API standartlarının geniş tətbiq edilməsi bu məhsullara tələbatı nəzərə cərpacaq dərəcədə artırmışdır.

Neft – mədən avadanlıqları ilə yanaşı, müəssisələrdə qeyri- profil məhsullar- əsasən Bakı şəhərində tikilən körpülər və yol qovşaqları üçün müxtəlif metal konstruksiyalar və s. istehsal olunur.

2016-ci ilin məhsul istehsalının həcmi 6,0 % artırılaraq, 27,5 milyon manat təşkil etmişdir. Bakı neft maşınqayırma , Suraxanı maşınqayırma , Sabunçu maşınqayırma zavodları daha məhsuldar işləmişlər.

2016-ci ildə yeni məhsulların layihələndirilməsi və istehsalın mənimsənilməsi işləri üzrə davam etdirilmiş, 12 yeni avadanlıq nümunəsi yaradılmış və 8 adda yeni məhsulun istehsalı mənimsənilmişdir.

Sghmdar Cəmiyyətin marketinq xidmətinin satış bazarlarının genişləndirilməsi və ixrac həcmnin artırılması istiqamətində apardığı səmərəli fəaliyyət nəticəsində istehsal olunmuş məhsulun 35,0 %-dən çoxu respublikadan kənara- Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna və Türkmənistana göndərilmişdir. Məhsulların ixrac həcmələrinin artırılması üçün müxtəlif neftçıxarma regionlarında geniş marketinq işləri aparılmış və bunun nəticəsində məhsulların göndərilməsi barədə yeni müqavilələr bağlanmışdır.

Səmdar Cəmiyyətin tərkibində maşınqayırma müəssisələri üçün yüksək ixtisaslı fəhlə və mühəndis – texnik işçilərin hazırlanması və ixtisaslarının artırılması üçün beynəlxalq İSO standartı ilə sertifikatlaşdırılmış, yüksək maddi texniki bazaya malik Tədris Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Ölkədə neft- mədən avadanlığının istehsal sahəsində uzun illər ərzində toplanmış böyük təcrübə və mövcud olan elmi- texniki potensial milli neft maşınqayırmasının yeni texniki- texnoloji səviyyədə inkişaf etdirilməsi zərurətini şərtləndirir. Bu istiqamətin müasirləşdirilməsi üzrə dövlət proqramının qəbul edilməsi, yüksək keyfiyyətli neft – mədən avadanlığının istehsalının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması milli neft maşınqayırmasının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına kömək göstərə bilərdi. Ölkədə istehsal oluna bilən neft- mədən avadanlığının xaricdən idxal edilməsi şəraitində bu kifayət qədər vacib amildir.

2016-ci ildə maşınqayırma sənayesi üzrə daha iki müəssisə - Sumqayıtda Azgüntex zavodu və Qaradağ rayonunda Metal konstruksiyaları zavodu fəaliyyətə başlamışdır.

Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən inşa olunmuş Azgüntex zavodunda ilkin mərhələdə il ərzində 120 min günəş panelinin istehsalı nəzərdə tutulur.

Metal konstruksiyaları zavodunda isə ildə 24 min ton metal konstruksiya-ların istehsalı planlaşdırılır. Elastikliyi və davamlı betondan dəfələrlə yüksək olan, yığılmış qısa müddətdə başa gələn və daha az xərc tələb edən metal konstruksiyalar tikinti sektorunun gələcək inkişafına geniş imkanlar açır.

Ölkənin maşınqayırma sahəsinin inkişafının effektiv istiqaməti texnoloji parkların yaradılmasıdır. Azərbaycanda ilk belə park Sumqayıt Texnologiyalar Parkı olmuşdur.

Sumqayıt Texnologiyalar Parkı postsovet məkanında analoqu olmayan müasir istehsal kompleksidir. Kompleksin yaradılması “ Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına (2004-2008-ci illər) ” uyğun olaraq həyata keçirilən əə respublikada maşınqayırma sənayesinin inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malik olan bir layihədir.

Kompleksin birinci mərhələsi 2009-cu ilin sonlarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən işə salınmışdır. Bu maşınqayırma kompleksinin istismara verilməsi ölkəmizdə elktroenergetikanın inkişafına, onun

mövcud potensialının daha da möhkəmləndirilməsinə, buradakı müəssələrin yenidən qurulmasına və müasirləşdirilməsinə geniş imkanlar açır. Bu möhtəşəm istehsal kompleksinin işə düşməsi ilə respublikamızın ənənəvi və alternativ energetika qurğuları yerli texnoloji avadanlıq və məhsullarla təchiz olunmağa başlamışdır.

Sumqayıt Texnologiyalar Parkında tətbiq olunan bəzi texnologiyalar nəinki Azərbaycan, eyni zamanda bütün region üçün yenilik hesab edilir və istehsal olunan bir çox məhsulların regionda analoqu yoxdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bəzi alternativ enerji qurğuları və kabellər MDB ölkələrində istehsal edilmir.

2012-ci ildə Sumqayıt Texnologiyalar Parkında ağır maşınqayırma və dəqiq emal mərkəzi zavodları işə salınmış, eyni zamanda kabel zavodunun tikintisinin 3-cü mərhələsi çərçivəsində MDB və Yaxın Şərqdə yeganə olan yüksək gərginlikli kabellərin izolyasiya xətlərinin quraşdırılması üçün ümumi uzunluğu 124,5 metr olan güllənin tikintisi başa çatmışdır.

Texnopark layihəsinin həyata keçirilməsi, eyni zamanda region əhalisinin məşğulluğunun artırılmasına da təsir edir. Belə ki, hazırda Sumqayıt Texnologiyalar Parkında 3,0 min nəfər işçi çalışır, texnopark tam güclü fəaliyyət göstərəndə işçilərin sayı artacaqdır.

30-a yaxın zavoddan ibarət olacaq texnoparkda respublika üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və ixrac potensialına malik maşınqayırma və elektro-energetika məhsulları istehsal edən 17 zavod artıq tam gücü ilə fəaliyyət göstərir. Ümumilikdə texnoparkın tam gücü ilə fəaliyyəti 2018-2020-ci illərə planlaşdırılır.

Maşınqayırmanın vəziyyətinə olan ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təsiri nöqtəyi-nəzərdən ayrıca baxmaq lazımdır. İstehsal sahəsində iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorları kimi aşağıdakı göstəricilər qəbul edilməlidir: sənayenin istehsal həcmində emal sənayesinin xüsusi çəkisinin son həddinin 70% və maşınqayırmanın payının 30 % olması. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə maşınqayırma istehsalının üzərinə ümumi sənaye məhsulunun istehsalının 30-50%-i düşür (Almaniyada – 53,6 %, Yaponiyada- 51,5 %, İngiltərədə- 39,6 %, İtaliyada – 36,4 %, Çində - 35,2 %). (21, s.248)

Azərbaycanda hal-hazırda bu göstəricilər son həddindən azdır və müvafiq olaraq 20 %-dən bir qədər çox və 0,5 -1,0 %-ə qədər təşkil edir. İstehsal olunan maşınqayırma məhsulda yeni növ məhsulların son həddi 6 % olduğu halda onun faktiki hissəsi 0,5 -1,0% təşkil edir. Elmtutumlu məhsulun hissəsinin çox az olması xüsusi həyəcan doğurur.

Müasir maşınqayırma sənayenin elmtutumlu sahəsidir. Lakin yeni növ məhsulların elmi və konstruktor işləmələri və istehsalda tətbiqi ilə dəqiq fəaliyyət göstərən əlaqənin olmaması istehsal olunan maşınqayırma məhsuluna istehlakçılar tərəfindən daim yüksələn tələbatı tam həcmdə ödəməyə imkan vermir. Nəticədə bir çox mövqelər üzrə maşınqayırma məhsulun rəqabətqabiliyyətiyyətinin aşağı səviyyəsi və gələcdə effektivli işi təmin edən innovasiya ehtiyatının olmaması haqqında danışmaq olar. Kadr potensialının əsas mənbəyi olan texniki universitetlərin məzunlarının hazırlıqlarının aşağı səviyyəsindən danışmamaq olmaz. Universitetlərin zəif texniki bazası səbəbindən onların müasir avadanlığın istifadəsi ilə hazırlıqları kifayət deyil, məzunlar mütərəqqi texnologiyaları bilmirlər. (Cədvəl 3)

Elmi-texniki tərəqqinin templərinin sürətlənməsi şəraitində maşınqayırma sahəsinin əsas istehsal fondlarının aktiv hissəsi tez bir zamanda mənəvi köhnəlir.

Cədvəl 3

Azərbaycanın maşınqayırma sahəsinin əsas istehsal fondlarının vəziyyəti

İllər Göstəricilər	2010	2014	2015	2016
Əsas sənaye-istehsal fondlarının mövcud-luğu, ilin sonuna (min manat)	210,1	262,5	396,0	365,8
Əsas sənaye-istehsal fondlarının mövcudluğu, ilin sonuna (ümumi dəyərinə nisbətən faizlə)	3,5	18,7	3,2	6,4
Əsas sənaye-istehsal fondlarının mövcudluğu, ilin sonuna (ümumi dəyərinə nisbətən faizlə)	0,7	1,3	1,3	0,4

Əsas sənaye-istehsal fondlarının mövcudluğu, ilin sonuna (ümumi dəyərinə nisbətən faizlə)	61,3	41,0	35,4	51,1
---	------	------	------	------

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi .

Azərbaycan maşınqayırma sahəsində əsas istehsal fondların fiziki və mənəvi sınıması kritik səviyyəyə çatmışdır (35%- dən 50 %- ə qədər). Hər il 0,5-1,5 % əsas fond istismardan çıxır. Yeniləşmə də çox aşağı səviyyədədir. Belə vəziyyət istifadə olunan dəzgah, maşın, mexanizmlər və s. parkının təzələnməsi üzrə tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsinin zərurətini yaradır. Bununla bərabər vaxt amili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, xüsusilə də nəzərə alsaq ki, inkişaf etmiş ölkələr sənayelərini hər 7-10 ildən bir yenidən silahlandırırlar.

Sahənin istehsal potensialında olan çatışmamzlıqlar maşınqayırmada qapalı çıxılmaz vəziyyət yaradır: aşınmış fondlar – istehsal olunan məhsulun aşağı keyfiyyəti-rəqabətqabiliyyətliliyin aşağı səviyyəsi – satışın kiçik həcmi – kifayət olmayan maliyyə dövrüyyəsi – avadanlığı yeniləşdirilməsinə pul vəsaitinin çatışmaması. Nəticə kimi nəinki innovasiyalara, hətta istehsalın kifayət qədər yüksək səviyyədə saxlanılması üçün imkanların olmaması.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, mövcud vəziyyətdə ölkənin maşınqayırma müəssisələri yalnız dar segment üçün rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmək iqtidarındadır. (*Cədvəl 4*)

Cədvəl 4

Azərbaycanın maşınqayırma sahəsinin əsas sənaye - istehsal fondlarının strukturu(%-lə)

İllər Göstəricilər	2008	2013	2014	2015
Binalar	47,4	43,8	48,6	44,1
Qurğular	7,6	15,4	10,6	10,1

Maşın və avadanlıqlar	38,7	37,4	37,3	41,3
Nəqliyyat vasitələri	4,5	2,0	1,5	2,0
Digər əsas fondlar	1,8	1,4	2,0	2,5

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi.

Cədvəl 4-dən göründüyü kimi, son illər ərzində əsas fondların strukturu sabit qalmaqdadır. 2016-cı ildə əsas fondların strukturunun daha böyük hissəsi - 14,1 %-i binaların payına düşür, sonrakı yerlərdə müvafiq olaraq maşın və avadanlıqla 41,3 , tikililər - 10,1, nəqliyyat vasitələri- 2,0 və digər əsas fondlar – 2,5% -dir.

Elmi- texniki işləmələr heç də istehsal və kommersiya satışı üçün hazır olan innovasiya məhsuluna çevrilmir. Texnologiyaların transferi, əqli mülkiyyətin qorunması, innovasiya məhsulunun sertifikatlaşdırılması və s. ilə bağlı olan problemlər mövcuddur.

Yenilik səviyyəsinə görə Azərbaycan maşınqayırmasında innovasiya məhsulunun istehsalı 2010-cu ildə nisbətən yüksək olmuş və 1,3 min manat səviyyəsinə çatmışdır. Bunula belə 2016-cı ildə bu göstərici xeyli aşağı düşmüş və 0,9 min.manat təşkil etmişdir (cədvəl 5)

Cədvəl 5

Azərbaycanın maşınqayırma sahəsində yenilik səviyyəsinə görə innovasiya məhsulunun həcmi (min.manat)

İllər Göstəricilər	2010	2011	2016	2016
Əhəmiyyətli dəyişiklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olmuş məhsul	0,1	1,3	-	0,9
Təkmilləşdirilmiş məhsul	0,2	-	0,1	0,7

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (3)

Qeyd etmək istərdik ki, mütərəqqi texnologiyanın və yeni texnikanın tətbiqi sənayenin heç bir sahəsində maşınqayırmada olduğu kimi tez və əhəmiyyətli nəticə vermir.

Mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinə sərf edilən xərclərin özünü ödəməsi üçün 1,5-2 tələb olunur, yeni istehsal avadanlığına yönəldilən xərclərin isə özünü ödəmə müddəti 2-2,5 il təşkil edir. Bundan əlavə mütərəqqi texnologiyaların tətbiqindən alınan effektlər istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin yüksəlməsini və maşınqayırma istehsalının ekoloji xassələrinin yaxşılaşdırılmasını təmin edir.

Yeni texnologiyaların effektivliyi aşağıdakı meyarlar əsasında qiymətləndirilir:

- resurs qənaətliliyi;
- ekoloji təhlükəsizlik;
- əmək tutumluluğunun azalması;
- möhkəmliyin və davamlılığın artması;
- emalın dəqiqliyinin atması.

2016-cı ildə maşınqayırma müəssisələrin istehsal prosesinə texnoloji innovasiyalar 130,0 min manat olmuşdur. Bu sahənin texniki səviyyəsinin artırılması üçün kiçik bir məbləğdir (**Cədvəl 6**)

Cədvəl 6

Azərbaycanın maşınqayırmasında texnoloji innovasiyalara yönəldilən

İllər Göstəricilər	2013	2014	2015	2016
Bütün maşınqayırma	57,2	0,7	196,8	130,0
- müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	57,2	0,7	196,8	97,8
- dövlət büdcəsi	-	-	-	-
- büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-

- sair	-	-	-	3 2 2
--------	---	---	---	----------

xərclər (min.manat)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2).

Məlum olduğu kimi innovasiyaların iki tipi vardır: məhsul və proses. Əgər yeni məhsulun istehsalı texnologiya dəyişdirilmədən köhnə avadanlıqla aparılırsa bu cür innovasiyalar məhsul adlanır.

Hal-hazırda Azərbaycanda məhsul innovasiyaları, yəni məhsula tətbiq edilən yeniliklər daha yayılmış innovasiyalar tipidir.

Yeni məhsulun mənimsənilməsi müəssisə üçün olan texnologiyanın tətbiqi ilə müşahidə olunursa bu növ innovasiyanı proses innovasiyalarına aid etmək olar.

Cədvəl 7-də əks olunmuş göstəricilər Azərbaycan maşınqayırmasında bu növ innovasiyaların hələ ki, yayılmadığını sübut edir.

Cədvəl 7

**İnnovasiyaların tipləri üzrə Azərbaycan maşınqayırmasında texnoloji
innovasiyalara sərf olunan xərclər (min.manat)**

Göstəricilər	İllər	2013	2014	2015	2016
Bütün maşınqayırma		57,2	0,7	196,8	130,0
- məhsulun inovasiyaları		57,2	0,7	196,8	97,8
- proses inovasiyaları		-	-	-	48,5

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (5)

Aparılan təhlil ümumiləşdirilərək , bu qənaətə gəlirik ki, əks etdirilmiş göstəricilər istehsalda innovasiya aktivliyinin kifayət olmadığını təsdiqləyir.

Beləliklə, milli maşınqayırmada yığılmış və inkişafına mane olan problemlər təsadüfi, lokal xarakterli deyil ümumi qarşılıqlı şərtləndirilmiş sistemdir. Maşınqayırma müəssisələri səviyyəsində onlardan əsas olanlara aşağıdakıları demək olar:

- avadanlığın və texnologiyaların kritik səviyyəli mənəvi və fiziki aşınması;
- əmək haqqının aşağı olması, fəhlə və mühəndis – texniki ixtisasların nüfuzunun azalması, sosial problemlərin kəskinləşməsi nəticəsində ixtisaslı kadrların defisiti;
- bir qayda olaraq mənəvi köhnəlmiş konfiqurasiya və aqxitekturalı (artıq qabaritlər, yüksək enerji tutululuq, aşağı səviyyəli təmirə yararlılıq və s.) artıq istehsal qüvvələrin mövcudluğu və müvafiq olaraq saxlanmasına son dərəcə yüksək xərclər;
- istehsal qüvvələrin mənəvi köhnəlmiş infrastrukturu (sənaye kommunikasiyaları, zavoddaxili nəqliyyat və anbar sistemi (daxili loqistika) , ekoloji təhlükəsizlik , sanitar normaları və tələbləri (əməyin mühafizəsi), təhlükəsizlik texnikası və.s ;
- müəssisənin mənəvi köhnəlmiş idarəetmə sistemi;
- kifayət qədər inkişaf etməmiş istehsalat kooperasiyası sistemi (sənaye subkontraktingi) , xüsusən də kiçik və orta biznes formasında;
- zəif inkişaf etmiş keyfiyyət mnencmenti sistemi (nəzarət sistemi, texniki tənzimləmə , istehsal mədəniyyəti daxil olmaqla beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğun olmaması);
- effektivli marketing (satış) siyasətinin, xüsusən də elmtutumlu məhsullar bazarında formalaşdırılması üçün təcrübə və resursların çatışmaması;
- istehsal olunan məhsula onun bütün həyat dövrü ərzində texniki dəstək və servis sisteminin kifayət qədər inkişaf etməməsi (hətta ümumən olmaması);

- Maşınqayırma müəssisələrin analoji məhsulun xarici istehsalçıları ilə bazarda rəqabət aparmağın “qeyri-bərabər şəraiti”.

Bununla belə etiraf etmək lazımdır ki, yaranmış vəziyyətin əsas səbəbi maşınqayırma kompleksinin iqtisadi əsaslandırılmış və dinamik inkişaf edən prioritet sektorlarının müəyyən edilməməsi və formalaşdırılmasına yönəldilmiş müasir tələblərə və ölkənin resurs imkanlarına, onların istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması tələblərinə cavab verən, həmçinin ümumən maşınqayırmanın inkişafını stimullaşdıran yeni iqtisadi mexanizmlərin formalaşmamasıdır. Bunlar növbəti paraqraflarda tədqiq olunur.

Hal-hazırda ölkə hökumətinin iqtisadi siyasəti istehsalın diversifikasiyasına, milli sənayenin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmişdir. Bu istiqamətdə maşınqayırmaya daha vacib rol ayrılmalıdır.

3.3Azərbaycan Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişafının investisiya təminatı

Maşınqayırma milli iqtisadiyyatın sistem yaradan sahəsi, onun inkişafının əsas meydanı olmalıdır. Maşınqayırma sənayesinin inkişafı və müasirləşdirilməsi böyük investisiyalarla bağlıdır və onları cəlb etmək üçün əlverişli investisiya mühiti yaradılmalı, sahə müəssisələri üçün güzəştli kreditləşdirmə və vergitutmanın tətbiqi, bahalı avadanlığın lizinqinin istifadəsi və sahəyə dövlət köməyinin digər tədbirləri həyata keçirməlidir.

Maşınqayırmada əsas sənaye- istehsal fondların yeniləşdirilməsi üzrə yaranmış vəziyyəti investisiya prosesi əsas fondların aşınmasının ödənilməsinin və geniş təkrar istehsalın vacib vasitələrindəndir. Lakin **VIII cədvəl–dən** göründüyü kimi 2012-ci ildə maşınqayırmaya investisiyalar yönəldilməmişdir.

Cədvəl 8

Azərbaycanın maşınqayırma sənayesinə yönəldilən investisiyalar
(min.manat)

İllər Göstəricilər	2013	2014	2015	2016
Cəmi investisiya qoyuluşları	3,1	0,2	0,1	-
Xarici investisiyalar	2,8	-	-	-
Daxili investisiyalar	0,3	0,2	0,1	-

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2).

Maşınqayırma müəssisələrinin birinci növbəti məsələsi investisiyaların tətbiqi vasitəsilə əsas fondların yeniləşdirilməsi və müasirləşdirilməsidir. Hal- hazırda elmtutumlu məhsulun istehsalı ən yeni texnologiyaların tətbiqi olmadan mümkün deyil . Lakin ölkənin çox az müəssisəsi innovasiyalı texnoloji avadanlığı şəxsi vəsaiti hesabına almaq iqtidarındadır və buna görə də əlavə uzunmüddətli maliyyələşdirmə mənbələrinə ehtiyacları vardır.

Texnoloji yenidən silahlanma proseslərinə əhəmiyyətli təsiri lizinqin inkişafı göstərə bilər. Bir tərəfdən lizinq müəssisəsinin uzunmüddətli maliyyələşdirilməsinin ən əlverişli üsuludur, digər tərəfdən də o, Azərbaycanın avadanlıq istehsalçılarının məhsullarına tədiyyə qabliyyətli tələb yaradır.

İnvestisiyaların defisiti innovasiya aktivliyinin aşağı olmasının əsas lakin yeganə amili deyil. Ölkə bazar islahatları yolu ilə irəliləyir , elmi- texniki sahə isə yeni şəraitdə işləməyə hazır deyil.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində yalnız milli maşınqayırma müəssisələrinin investisiya aktivliyi onların rəqabət qabliyyətini yüksəldə bilər. Maşınqayırma sahəsinin istehsal aparatının təzələnməsi üçün lizinqin müxtəlif formalarının istifadəsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafında prioritet istiqamətdir.

Bununla belə, müasir şəraitdə maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalının investisiyalaşdırılmasının bir sıra məsələsi iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər tam həcmdə əksini tapmamışdır.

Azərbaycan Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişafının investisiya təminatı baxımından yeni texnikanın istehsal dövrünün qısaldılmasına kömək edir və bu texnikaya olan ödəmə qabiliyyətli tələbin saxlanılması üçün əlverişli şərait yaradır. Bu, maşınqayırma, müəssisələrində elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə, lizinq əməliyyatlarında keçən bütün iştirakçıların rəqabət qabiliyyətinin möhkəmlənməsinə imkan verir.

Lizinq uzunmüddətli aktivlərin maliyyələşdirilməsinin alternativ forması kimi axırncı onilliklərdə elmi- iqtisadi ədəbiyyatlarda geniş tədqiq olunur. Ancaq onun əsasında həyata keçirilən real investisiyaların həcmi çox məhduddur. Bunun səbəblərindən biri də bu maliyyə mexanizminin incəliklərinin kifayət qədər tədqiq olunmamasıdır.

Azərbaycan Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişafının investisiya təminatına dair tədqiqatın predmeti maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondunun təkrar istehsalı sistemində lizinq investisiyalaşdırılmasının təşkilati- iqtisadi mexanizmidir. Tədqiqatının məqsədi maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının müasirləşdirilməsi və yeniləşdirilməsinə yönəlmiş investisiya mənbə-lərini aktivləşdirmək imkanını verən lizinq mexanizminin təşkilati- iqtisadi təkmilləşdirilməsi və maliyyələşdirilməsinin səmərəliliyinin artırılması üzrə tövsiyələrin işlənməsidir.

Azərbaycan Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişafının investisiya təminatına dair tədqiqatın predmeti maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondunun təkrar istehsalı sistemində lizinq investisiyalaşdırılmasının təşkilati- iqtisadi mexanizmidir.

Qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi zəruri idi:

- investisiyalaşdırmanın lizinq formasının müsbət və mənfi cəhətlərini aşkar etmək, onun investisiyaladırmanın kredit forması və icarə ilə müqayisəli təhlilini aparmaq;

- sənaye biznesində lizinqin xarici təcrübəsini və tendensiyaları ümümləşdirmək;

- ölkənin maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının müasir vəziyyətini və onların təkrar istehsalı prosesində mövcud dinamikanı təhlil etmək;

- ölkənin maşınqayırma müəssisələrində investisiya proseslərinin mövcud olan vəziyyətini tədqiq etmək;

- Azərbaycanda lizinq bazarının inkişafının təhlilini aparmaq və sonradan maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalı prosesində lizinqin istifadəsinə yönəlmiş investisiya tədbirlərinin aktivləşdirilməsi üzrə təklifləri işləyib hazırlamaq;

- Azərbaycanda lizinqin tənzimlənməsinin iqtisadi- hüquqi məsələlərini tədqiq etmək;

- milli maşınqayırma biznesində investisiyalaşdırılmanın lizinq formasının inkişafının qabağını alan amilləri müəyyən etmək;

- avadanlığı göndərən, maliyyə institutu (bank) , lizinqalan (maşınqayırma müəssisələri) arasında yaranan və göstərilən münasibətləri tənzimləyən lizinq mexanizminin təkmilləşdirilməsinin təşkilati- iqtisadi yolları müəyyən etmək;

- ölkədə bazar iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə lizinq subyektlərinin hüquqi münasibətlərini tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələri işləmək;

bazar iqtisadiyyatı şəraitində maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalının maliyyə metodu olan investisiya fəaliyyətinin lizinq mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin işlənməsindən ibarətdir.

İnvestisiya təminatına dair lizinq xidmətinin tətbiqinin əhəmiyyətli nəticələr aşağıdakılardır:

- əsas kapitalın elementləri kimi çıxış edən həmçinin onların mülkiyyətə alınması və sonradan müvəqqəti istifadəyə verilməsi üzrə hərəkətlərin məqsədli

istiqamətləndirilməsini müəyyənləşdirən lizinq münasibətləri anlayışları müəllif tərəfindən dəqiqləşdiril-mişdir;

- investisiyalaşdırmanın lizinq formasının müsbət və mənfi cəhətləri müəyyən edilmişdir və onun kredit forması və icarə ilə müqayisəli təhlili aparılmışdır;
- lizinq münasibətlərinin anlayışlar aparatı sistemləşdirilmişdir, lizinq təsnifatlandırma əlamətləri təklif edilmişdir ki, onların quruluş ardıcılığı lizinqin məzmunun, növlərini və milli lizinq fəaliyyətinin inkişaf istiqamətini təşkil edən sistemdir ;

Ölkənin maşınqayırma müəssisələrində lizinq mexanizminin istifadəsi üzrə işdə təklif olunan tövsiyələrin tətbiqi investisiya resurslarının məhdudluğu şəraitində qısa və ortamüddətli dövrlərdə əsas istehsal fondların təkrar istehsalı prosesinin əsas məsələsini- fiziki və mənəvi aşınmasının aradan qaldırılmasının həll edilməsində kömək göstərə bilər. İşlənmiş praktiki tövsiyələr universal xarakter daşıyır və sahə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq istənilən müəssisədə istifadə oluna bilər.

Lakin lizinqin illi müəssisələrin əsas fondlarına səmərəli investisiya metodu kimi istifadəsi perspektivi yalnız fəaliyyətdə olan normativ- hüquqi aktlardan asılı deyil, vacib yeri dövlətin sənaye siyasəti və ölkədə olan investisiya mühiti tutur. Ötən il ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində ciddi uğurlar qazanılıb. Heç şübhəsiz ki, bu nailiyyətlər ölkədəki sabitlikdən və əmin-amanlıqdan, müdrikliklə yürüdülmən və həyata keçirilən iqtisadi siyasətdən güc alır.

Ölkə prezidenti, möhtərəm İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2010-cu ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2011-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasındakı proqram xarakterli nitqində əldə olunan uğurların əhəmiyyətini önə çəkərək deyib: “Bu böhranlı illər ərzində biz iqtisadi siyasətimizi inamla aparmışıq. Ölkə qarşısında duran bütün vəzifələr icra edildi. Bütün sosial proqramlar öz həllini tapdı. Əlbəttə ki, bütün bu uğurlarımızın təməlinə uzun illər aparılan düşünülmüş iqtisadi siyasət, iqtisadi islahatlar dayanır”.

Bu gün Azərbaycanda daxili investisiyalar xarici sərmayələri üstələyir. Yalnız 2010-cu ildə ölkə iqtisadiyyatına 15.5 milyard dollar vəsait qoyulub ki, bu da çox

böyük rəqəm olmaqla dünyada böhranın fəsadlarının hələ də aradan qaldırılmadığı bu şəraitdə Azərbaycanın davamlı inkişaf yolunda olduğunun bariz təsdiqidir. Respublikamız nəhəng neft-qaz ölkəsi kimi tanınsa da, əslində bu gün qeyri-neft sektoru daha sürətlə tərəqqi edir ki, bu da yürüdülmən siyasi kursun məqsədyönlülüynü, ilk növbədə məhz xalqın maraqlarının yüksək səviyyədə təmin olunduğunu göstərir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə ötən il ölkə sənayesində təsərrüfat subyektləri tərəfindən istehsal olunmuş mal və xidmətlərin həcmi 2009-cu illə müqayisədə 2.6 faiz artaraq 27.4 milyard manat təşkil etmişdir. Sənayenin mədənçıxarma və emalı sahələrində də artım müşahidə olunmuşdur. Ölkə sənayesinin bu inkişaf tendensiyasında sizin rəhbərlik etdiyiniz sahənin də uğurları az olmamışdır.

2016-cı ildə “Azneftkimyamaş” ASC-yə daxil olan müəssisələr bütün imkanlarını səfərbər edərək istehsalın əhəmiyyətli artımına nail olmuşdur. Hesabat ilində 23.5 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 130.2 faiz təşkil etmişdir. “Bakı neftmaşınqayırma zavodu”, “Bakı fəhləsi maşınqayırma zavodu”, “Suraxanı maşınqayırma zavodu”, “Səbail maşınqayırma zavodu” və “Balaxanı maşınqayırma zavodu” TASC-lər hesabat ilində daha yüksək göstəricilərə nail olmuşdur.

Cəmiyyətin müəssisələri tərəfindən alıcılara 21.5 mln. manatlıq məhsul göndərilmişdir (satılmışdır) ki, bu da əvvəlki ildəkindən 3.0 mln. manat yaxud 16.0 faiz artıq olmuşdur. Bu onu göstərir ki, əksər törəmə açıq səhmdar cəmiyyətləri əvvəlki illə müqayisədə məhsul həcmi xeyli artırmışdır.

Məhsullarımızın əsas alıcısı olan Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin bütün sifərləri vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilmişdir. Dövlət Neft Şirkətinin müəssisələrinə 18.0 milyon manatlıqdan artıq məhsul yola salınmışdır.

Satış bazarlarının genişləndirilməsi, ixrac həcmi artırılması üçün marketing fəaliyyəti Səhmdar Cəmiyyətinin rəhbərliyi tərəfindən daim diqqət mərkəzində saxlanılır. 2016-cı ildə respublikamızdan kənara 3.5 mln. manatdan çox neft-mədən avadanlığı yola salınmışdır ki, bu da ümumi məhsul satışının 15.0 faizinə bərabərdir.

İxrac edilən məhsullarımız əsas etibarilə Rusiyaya, Qazaxıstana, Ukraynaya, Türkmənistana göndərilmişdir.

Ölkəmizin neft-mədən avadanlıqları bu vaxtadək respublika və beynəlxalq sərgilərdə dəfələrlə nümayiş etdirilib.

2016-cu ildə Cəmiyyətin müəssisələri Bakıda hər il təşkil olunan beynəlxalq neft-qaz sərgisi ilə yanaşı, Qazaxıstan və Türkmənistan respublikalarında təşkil edilən beynəlxalq neft-qaz sərgilərində iştirak etmiş, gələcək fəaliyyət üçün bir sıra təşkilat və şirkətlərlə danışıqlar aparmışdır.

Sərgidə nümayiş etdirilən yeni tipli fontan avadanlıqları və qazma açarları neftçilər tərəfindən alınmışdır.

Cəmiyyətin marketinq xidmətinin apardığı səmərəli fəaliyyət nəticəsində müxtəlif neftçıxarma regionlarında məhsullarımız geniş reklam edilmiş, bir sıra məhsulların göndərilməsi barədə müqavilələr bağlanmışdır. Buna misal olaraq “Bakı fəhləsi maşınqayırma zavodu” TASC tərəfindən Qazaxıstan Respublikasına məhsul göndərilməsi müqavilələrinin bağlanmasını göstərmək olar. Hazırda 2011-ci ildə məhsul göndərilməsi üzrə müxtəlif alıcılarla danışıqlar davam etdirilir.

Belə ki, mütəxəssisləriniz tərəfindən müəssisələrin istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Əgər belə olmasaydı, bugünkü uğurlardan da söz açmaq olmazdı.

İstehsal həcmnin artırılması və buraxılan məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün TASC-lərə hərtərəfli kömək göstərilir. Bu istiqamətdə müəssisələrin işi təhlil edilərək maliyyə vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması, istehsalatda yaranmış problemlərin həll edilməsi, ixtisaslı işçilərlə təmin edilməsi üzrə operativ tədbirlər həyata keçirilmişdir.

2016-cı ildə müəssisələr buraxılan məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə yanaşı, yeni məhsulların layihələşdirilməsini və istehsalın mənimsənilməsi işlərini davam etdirmişlər. İl ərzində 4 yeni məhsul nümunəsi yaradılmışdır. Bunlara misal olaraq 80 və 100 ton yükqaldırma qabiliyyətinə malik quyuların təmiri və qazma

avadanlığı, neft məhsullarının daşınması üçün avtosistemlər, səyyar təmir emalatxanaları və mədənlər üçün mobil yaşayış evlərinin istehsalını göstərmək olar.

Neft-mədən avadanlığı ilə yanaşı müəssisələrdə qeyri-profilli məhsulların istehsalı da mənimsənilmişdir. Əsasən Bakı şəhərində tikilən körpülər və yol qovşaqları üçün müxtəlif metal konstruksiyalar və digər məhsullar istehsal edilmişdir.

Cəmiyyətə daxil olan 9 müəssisə və təlim mərkəzi ISO Sertifikatı almış və monitoring keçirilərək bunların fəaliyyət müddəti uzadılmışdır. Müəssisələrdə istehsal olunan əsas neft-mədən avadanlıqları API monoqramını almışlar və sifarişlər olduğu halda API standartları ilə istehsal olunurlar.

2016-cu ildə müəssisələrdə işçilərin sayı 2800 nəfərə yaxın olmuşdur. Orta əməkhaqqı 385 manat təşkil etmişdir.

Bakı şəhərinin ekoloji vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə sənaye obyektlərinin şəhərdən kənara köçürülməsi ASC-nin müəssisələrindən də yan keçməmişdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 60 sayılı sərəncamına uyğun olaraq bir sıra sənaye müəssisələrinin, o cümlədən “Azneftkimyamaş” ASC-yə daxil olan maşınqayırma zavodlarının Bakı şəhərinin kənarlarına köçürülməsi işləri həyata keçirilmişdir.

Sərəncamın icrası ilə əlaqədar olaraq “Səttarxan adına maşınqayırma zavodu”, “Bakı neft-mədən maşınqayırma zavodu” və “Bakı maşınqayırma zavodu” TASC-ri birləşərək yeni müəssisə- “Bakı neft- maşınqayırma zavodu” TASC yaratmışdır. “Keşlə maşınqayırma zavodu” isə “Bakı fəhləsi TASC” ilə birləşmişdir. Müəssisələrdə işləmiş ixtisaslı fəhlə kadrları və mühəndis-texniki işçilər yeni zavodlarda işləməyə başlamışlar. Hazırda Bakı neftmaşınqayırma və “Bakı fəhləsi” zavodlarında sexlərin yenidən qurulması və yeni istehsal sahələrinin yaradılması işləri uğurla davam etdirilir. Müəssisələrdə yenidənqurma və bərpa işləri başa çatdıqdan sonra işləyənlərin sayı xeyli artacaqdır. Eləcə də “Bakı neft-qaz-mədən avadanlığı zavodu” TASC Qala qəsəbəindən Əmircan qəsəbəsində yerləşən “Suraxanı maşınqayırma zavodu” TASC-nin ərazisinə köçürülür.

Azərbaycan Maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişafının investisiya təminatı öz növbəsində gələcəyin maşınqayıranların hazırlanması prosesinə də təsir edir.

Qeyd etdiyiniz məsələ ilə ələqədər cəmiyyətin nəzdində yaradılmış Təlim mərkəzində yüksək ixtisaslı gənc fəhlə kadrların hazırlanması və mütəxəssislərin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün hər cür şərait yaradılmış, onun işi təkmilləşdirilmiş və maddi- texniki bazası möhkəmləndirilmişdir.

Ötən il mərkəzdə 400-ə yaxın fəhlə kadr hazırlanaraq əsasən cəmiyyətin müəssisələrində işlə təmin olunmuşdur. Bundan başqa, 40 nəfər mühəndis- texniki işçi burada öz peşə səviyyələrini artırmışlar. Təlim mərkəzində Səhmdar Cəmiyyətə daxil olan müəssisələrlə yanaşı, digər müəssisə və təşkilatların da sifarişləri əsasında ixtisaslı fəhlə kadrlar hazırlanmış və onlara beynəlxalq sertifikatlar təqdim olunmuşdur.

Ölkəmizin neft maşınqayırma kompleksinin qarşısında 2017-ci ildə məsul və şərəfli vəzifələr dayanır. Belə ki, ötən il bütün sahələrdə uğurla başa vuran Azərbaycan 2011-ci ildə möhtəşəm nailiyyətlər əldə etmək əzmindədir. İlin əvvəlindən bugünədək görülmən işlər, proqnozlaşdırılan layihə və tədbirlər bunu əminliklə söyləməyə ciddi əsas verir. Həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bütün global layihələr həyatımızın sahə və istiqamətlərini əhatə etməklə ölkəmizin daha da qüvvətlənməsinə, insanların həyat şəraitinin durmadan yüksəldilməsinə xidmət edəcəkdir. Ölkə Prezidentinin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2010-cu ilin sosial – iqtisadi inkişafının uekunlarına və 2017-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında bu il görülməyəcək işlər barədə ətraflı danışılmış, lazımi tapşırıqlar verilmişdir. Bununla sahibkarlığın inkişafına dəstək, Xəzər dənizinin suyunun şirənləşdirilməsinə dair layihələrin icrası, bərpa olunan enerji mənbələrinin yaradılması, kəqnd təsərrüfatının və kosmik sənayenin inkişafı, sosial infrastukturun daha da təkmilləşdirilməsi və digər mühüm məsələlər aiddir. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyev müşavirəyə yekun vuraraq deyib: “ 2017-ci il başlayıb, mən gələcəyə çox böyük nikbinliklə baxıram. Tam əminəm ki, 2017-ci ildə ölkəmizin hərtəfli inkişafı üçün

uğurlu il olacaqdır. Buna nail olmaq üçün hamımız yaxşı işləməliyik ki, ölkəmizi daha da gücləndirək. Azərbaycanı inamla irəli apararaq ”.

Nəticə və təkliflər

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin sənayesində bir qayda olaraq istehsal olunan sənaye məhsulunun dəyərinin 30-50%-i maşınqayırmanın üzərinə düşür. Ölkədə digər sənaye istehsallarının inkişaf göstəriciləri yüksək olsa belə maşınqayırmanın kifayət qədər inkişaf etməməsi struktur çatışmamazlığıdır.

Dünya maşınqayırmasında iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin yalnız ilk olduğu maşınqayırma məhsulunun bütün nomenklaturasını istehsal etmək iqtidarındadır. Bu ABŞ, Yaponiya, Rusiya, AFR, Böyük Britaniya və Fransadır, həmçinin müəyyən həcmdə Çin, Kanada, İtaliya və Ukraynadır. Bu ölkələrin üzərinə dünya istehsalının $\frac{3}{4}$ - düşür, sənayenin tərkibində maşınqayırmanın xüsusi çəkisi məşğul olanların və istehsalın dəyərinə görə 25%-dən (Çin) 40%-ə, (Yaponiya) qədər dəyişir. Məhz bu ölkələrin maşınqayırma şirkətləri dünya elmi- texniki tərəqqinin əsas liderləridir. (90)

Müasir maşınqayırma elm tutumlu texnologiyalara əsaslanır. Müasir maşınların yaradılması zamanı əsas tendensiya funksional yüklənmənin mexaniki hissələrdən intellektual komponentlərə (elektron, kompüter) keçirilməsidir. Müasir maşınqayırmada mexaniki hissələrin xüsusi çəkisi 90-cı illərdə olduğu 70%-dən 25-

30%-ə enmişdir. Eyni zamanda texniki sistemin yaradılması və istismarının bütün həyat dövrü ərzində onun kompüter müşahidəsi aparılır.

Son illərdə bir sıra funksiyaların maşınqayırmadan ayrılıb xidmət sahəsinə keçməsi müşahidə olunur. Bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar: kompüterlərin, idarəetmə və avtomatlaşdırma texnikasının proqlaşdırılması və xidməti; mürəkkəb istehsal və lokal rabitə sistemlərinin layihələndirilməsi; lizinq xidmətlərinin göstərilməsi, məsləhət xidmətləri və s. Məsələn, sənayenin maşın və avadanlıqlara kapital qoyuluşlarının 20%-nin lizinqin üzərinə düşməsi ilə tez-tez rastlaşmaq olur.

İnkişaf etmiş ölkələrin hökumətləri maşınqayırma istehsalının inkişafının dövlət tənzimlənməsi siyasətini həyata keçirir. Sahənin dövlət tənzimlənməsi iki əsas istiqamət üzrə həyata keçirilir. İnnovasiya prosesinin stimullaşdırılması xətti ilə və milli şirkətlər üçün daxili və xarici bazarlarda rəqabət şəraitinin asanlaşdırılması məqsədi ilə müxtəlif tədbirlərin görülməsi yolu ilə.

İnnovasiya prosesinin stimullaşdırılması özündə ixrac istehsallarında vergilərin tutulmasında ghəmiyyətli güzəştlərin verilməsi, ixraca yönəlmiş istehsalların inkişafı üçün imtiyazlı kreditlərin verilməsi, xarici alıcılara verilən maliyyə və əmtəə kreditlərin dövlət sığortasının təmin edilməsini cəmləşdirir. Sonradan təqdim olunan və bazar faiz dərəcələri arasındakı fərq dövlət büdcəsindən ödənilir.

Orta müddətli perspektivdə Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafı müəyyən qədər xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafından asılı olacaq. Bu onunla izah olunur ki, Azərbaycanın daxili bazarı “ dardır” və effektiv ixtisaslaşdırılmış maşınqayırma istehsalların inkişafı üçün iqtisadi artımın mənbələrini mümkün qədər çox əmtəə və xidmətlərin xarici bazarlara irəlilədilməsində atarmaq lazım olacaq. Beləliklə, Azərbaycan özünün iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sistemində integrasiyasını dərinləşdirmək, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin metod və forma və mexanizmlərini təkmilləşdirmək, yüksək texnoloji tutumlu elmitutumlu və izafi dəyəri olan məhsulların istehsalını artırmaq və rəqabət qabiliyyətini artırmaq məcburiyyəti qarşıındadır. Bu isə öz növbəsində , ölkənin qloballaşma prosesində sadəcə olaraq iştirakını tələö etmir, həm də dünya birliyinin müasir ticarətdə istifadə

etdiyi prinsip, norma və qaydalar əsasında səmərəli xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizminin formalaşdırılmasını (ÜTT) qaydalardır ki, onlar dünya ticarətinin liberallaşdırılması və qloballaşdırılması və onunla bağlı olan iqtisadi gləqələr sisteminin və üzvlər arasında müvafiq hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsinin ideya və prinsiplərinin həyata keçirilməsinin əsas alətdir.

Nəticə etibarı ilə tədqirə layiq haldır ki, maşın sənayesi təkcə kapital və böyük şəhərləri əhatə etməz. Bu sənaye sahəsiregionlarda da inkişaf etməyə başlamışdır. Şamaxıda, Naxçıvanda yeni texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan maddi-texniki bazanın yaradılması sayəsində müasir avtomobillərin təzyiqi getdikcə artır. Naxçıvanda "Lifan" avtomobilləri, Mingəçevir və Zəyəmdə (Şəmkir rayonu) kənd təsərrüfatı maşınları buraxılır. Digər markalı maşınların buraxılışı ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Bu da Bakı ilə birlikdə regionlardayəşayan insanların işlə təmin edilməsi, sosial vəziyyətlərinin yaxşılaşması baxımından mühüməhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan "Respublikasında maşınqayırma sənayesinin İnkişaf Proqramı" na uyğun olaraq son illərdə bu sahəyə dövlət dəstəyi daha da gücləndirilmişdir. Sənəddə nəzərdə tutulan tədbirlər maşın sahənin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi məqsədini daşıyır.

Proqramda respublikada neft-mədən və neft-kimya sənayesi üçün avadanlıq, maşın və mexanizmlərin istehsalının genişləndirilməsi, keyfiyyətini artırmaq, bu məhsul ixrac potensialının artırılması, həmçinin Gəncə və Bakı avtomobil zavodlarının bazasında ilk növbədə daxili tələbatı ödəmək üçün müasir yük maşınlarının və kiçik avtobusların yığma istehsalatlarının yaradılması nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. “2015-2020-ci” illərdə “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafı” Dövlət Proqramı. Bakı, 2015.
2. “AR-nin maşınqayırma sənayesinin inkişaf proqramı”, Bakı, 2002.
3. “Azneftkimyamaş” ASC-nin və onun törəmə müəssisələrinin ilkin uçot və hesabat sənədlərinin məlumatları (2009-2014-cü illər).
4. Atakişiyev M.S., Süleymanov Z.S. İnnovasiya menecmenti. Bakı, 2004.
5. Azərbaycan regionları. Statistik məcmuə. Bakı, 2015. 836 səh
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün “Dövlət Proqramı ”
[http: www.prezident.az/articles/13900/print](http://www.prezident.az/articles/13900/print)
8. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2014
9. Azərbaycan Respublikasının Mərkəz Bankı (CBAR), İllik Hesabat, Bakı, 2014
10. Azərbaycan sənayesi. Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi; Səda nəşriyyatı, Bakı, 2015.

11. Azərbaycanın Sənayesi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Statistik Məcmuəsi, 2014
12. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2010, Bakı 2010, s.409; 2015, Bakı, 2015. səh. 407.
13. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, DSK, 2010, 840 s; 2015-814 səh.
14. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın kimya və neft-kimya kompleksinin qiymətləndirilməsi və yenidən qurulması istiqamətləri. Bakı, Elm və Təhsil, 2012. 156 səh
15. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın maliyyə resurslarının və sənaye-ixrac potensialının artırılmasında texnoparkların əhəmiyyəti//Maliyyə və uçot, №6, 2015. səh. 47-53.
16. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişaf proseslərinin intensivləşdirilməsində xüsusi iqtisadi zonaların tətbiqinin sürətləndirilməsi məsələləri // Audit, № 2, 2015. səh. 50-55. 8.
17. Əliyev Ş.T. Sumqayıt sənaye mərkəzi: mövcud potensialdan istifadə, modernləşdirmə və müasirləşdirmə prioritetləri. Bakı, Elm və təhsil, 2012. 196 səh.
18. Əliyev Ü.Q. İqtisad elminin aktual problemləri. Bakı, 2013. 150 səh.
19. Kərimli İ. Keçid iqtisadiyyatı: Müstəqil yeni texnika yaratmağın zərurliyi. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. İqtisadi və beynəlxalq münasibətlər. II Beynəlxalq konqresi. İqtisadiyyat bölməsi. II hissə. 02-05 may. Bakı, 2007. səh. 838-842.
20. Mustafayev F.F. Keçid iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin makroiqtisadi aspektləri. Bakı, Elm, 2008.
21. Şəkəraliyev A.Ş. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. Bakı, 2016. 2. Meybullayev M.X. Makroiqtisadiyyat. Bakı, 2012.
22. Şumpeter Y. İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi. M, Progress 1982, səh. 18
23. Vəliyev D.Ə. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata integrasiyası. Bakı, Adiloğlu, 2008.

24. Аниконов Н.Б., Бобков А.Т. Инновации в системе экономического развития инновации. 2004.
25. Атакишиев Дж.М., Сулейманов С.Г. Концепция Стратегического управления промышленностью нефтяного машиностроения [Текст]. – Баку: Элм, 2002.
26. Беюкиши Н.Б. Машиностроение нуждается в государственной поддержке. Consulting Business. Деловой журнал Азербайджана. – август-сентябрь 2001. стр. 54-55.
27. Борисов В., Жигин А., Абрамов М. Машиностроение: инновации и конкурентоспособность. //Экономист-2000, № 8, стр. 38-42.
28. Вороненко В.П., Схиртладзе А.Г., Брюханов В.Н. Машиностроительное производство [Текст]. – М.: Высшая школа, 2001/
29. Галасюк В.В., Галасюк В.В.. Кредитование под залог и ликвидационная стоимость. – Днепропетровск: Новая идеология, 2001. 89 стр.
30. Государственный комитет статистики Азербайджанской Республики. Промышленность Азербайджана [Текст]. – Баку: Сада, 2006–2010 гг.
31. Григорьев В.В., Островкин И.И. Оценка предприятий. Имущественный подход. Учебно- практическое пособие. – М.: Дело, 1998. 224 стр.
32. Гурков И.Б. Инновационное развитие и конкурентоспособность: оценка развития российских предприятий. – М.: ТЕИС, 2003.
33. Гусейнов Т.А. Научно-технический прогресс и эффективность машиностроения. Баку. Азернешр, 1986, 176 с.
34. Егудкин Б.А. Развитие организационных методов управления инновационной деятельностью организаций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кондадата экономических наук. Санк-Петербург, 2007, 26 стр.

35. Инновационная экономика /Под ред. Дынкина А. А., Иванова Н.И., М.: Наука, 2001, стр.294
36. Курс предпринимательства: Учебник для вузов. В.Я.Горфинкель, В.А.Швайдар и др.; под редакцией проф. В.Я.Горфинкеля. М., Финансы, ЮНИТИ, 1999, 439 стр.
37. Лось, В.А. Устойчивое развитие. М.: Агар, 2000.
38. Методы и инструменты управления инновационным развитием промышленных предприятий Санкт Петербург, 2013.
39. Мировая экономика: прогноз 2020 года/под.ред. акад. А.А.Дынкина, М.: 2008, 429 с.
40. Музаффароглы Н. Рейтинг Азербайджана. Баку «Кавказ» 2006. 469 стр.
41. Некипелов А. «Процесс глобализации и выбор странами СНГ сценариев социально- экономического развития»./«Общество и экономика». 2002. №2. С.18
42. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. Альпина бизнес букс, 2006.
43. Пространственные факторы инновационной модернизации экономики: Материалы Всероссийской научно-практической конференцмм 25-26 июня 2013 г. ИПРЭ РАН. – СПб.: ГУАП, 2013. 352 стр
44. Российская социально-экономическая система: реалии и векторы развития. / Под ред. Р.С.Гринберга и П.В.Савченко. – М.: ИНФРА-М. – 2014. - С.60
45. Самедзаде З.А. Этапы большого пути – экономика Азербайджана за полвека, ее новые реалии и перспективы. Баку, ИПЦ Нурлар, 2004. 936 стр.
46. Селезнев П.С. Государственная инновационная политика стран Запада и России (кон. 20 – нач. 21 в.): монография. М.: Финансовый университет, 2012.

47. Статистические показатели Азербайджана [Текст]. Баку: Сада, 2008. 6. www.azneftkimyamash.net.
48. Султанова Р.П. Эффективность использования производственного потенциала в машиностроительном комплексе Азербайджана [Текст]. – Баку: ЭЛМ, 1995.
49. Уткин Ф.И. Мировой порядок XXI века.-М.: Изд-во Эксмо, 2012. 512 стр.
50. Шилов А. Инновационная экономика: наука, государство, бизнес// Вопросы экономики. 2011. №1.

İngilis dilində

51. Promoting innovations in developing countries: a conceptual framework, Jean-Eric Aubert, World Bank Institute, July 2004.

РЕЗЮМЕ

Инновационных направлений развития национальной экономики, в первую очередь, инструментов и средств, усовершенствование технологических процессов, создание принципиально новых источников энергии, а также по организации производства прогрессивных форм предполагает создание им материалы, машин, без труда. Ведущую роль основных производственных фондов технического прогресса, рост общественного производства, определяющих эффективность и его научная часть, которая наиболее активной в решении этих вопросов, в частности, принадлежит машиностроению.

Новых машин, оборудования, выпуск продукции машиностроения в области эксплуатации предприятий, повышению производительности труда способствует более эффективному использованию materialtutum-luğu enerjitutumluluğunun и это, безусловно, müəs-sisələrin qabliyyətinin приводит к

увеличению конкурентоспособности продукции и сырья, материалов, энергию, с технической точки зрения на перевооружение непосредственно влияет на его cizah в результате сокращения, создают основу.

Машиностроительная отрасль, его главной площади должно быть, создавший систему развития национальной экономики. Модернизация должна быть создана благоприятная инвестиционная среда для льготного кредитования и применением дорогостоящего оборудования, использование и других мероприятий государственной помощи в сфере лизинга, и для их привлечения большого развития машиностроительной промышленности и связано с инвестициями предприятиями отрасли налогообложения необходимо осуществить.

SUMMARY

The economy of innovation-oriented development of tools and means of continuous improvement process, including the creation of a new machine, materials, energy sources, provides for the establishment of progressive forms of production, linked to them, principally in the first place. Main production funds of scientific and technological progress and its effectiveness, who created the leading role in addressing these issues most active part of the social manufacturing growth, which is owned mainly determine engineering.

New machinery and equipment to increase productivity directly affect businesses more efficient use of raw materials and energy products and reducing competitive ability both to create the basis and this, of course, is technically rearming in his final result of the operation of mechanical engineering products, promotes, materialtutum-luğu enerjitutumluluğunun müəs-sisələrin, cizah.

Engineering of the national economy, creating space, its development should be the main square of the system. Due to the application of preferential lending and taxation, expensive equipment leasing and other measures must be created a favorable investment environment to attract large investments and its modernization and

development of the engineering industry institutions, the field of use of government assistance to the area.

R E F E R A T

Mövünün aktuallığı. Müasir sənaye cəhətdən inkişaf etmiş istənilən ölkənin maşınqayırması onun nəinki emal sənayesinin hətta ümumən iqtisadiyyatının əsas aparıcı sahəsidir. Maşınqayırma dedikdə müəssisələrin texniki cəhətdən yenidən silahlanmasını, əhalinin müxtəlif növ məişət cihaz və avadanlıqlara olan tələbatının ödənilməsini, iqtisadi və hərbi potensialın yaradılmasını təmin edən maşın və avadanlıqları istehsal edən qarşılıqlı asılı olan sahələr sistemi nəzərdə tutulur.

İqtisadiyyatın bütün sahələrinin ən yeni maşın və avadanlıqlarla təmin edilməsi hesabına əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, iqtisadi inkişafın intensivləşdirilməsi, elmi- texniki tərəqqinin templərinin sürətləndirilməsinə maşınqayırmanın tövhəsi daha əhəmiyyətlidir. Maşınqayırma üçün daha səciyyəvi olan xüsusiyyətlər sahədaxili strukturun mürəkkəbliyi və sahəliyi məhsulun geniş çeşidliyi, beynəlxalq və ərazi əmək bölgüsündə fəal iştirakıdır.

Hal-hazırda yaşadığımız bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə maşınqayırma müəssisələrində inkişaf mexanizmi problemlərinin ətraflı öyrənilməməsi, kompleks şəkildə əhatə edən elmi əsərlərin olmaması dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını şərtləşdirir.

Mövzunun elmi işlənməsinin səviyyəsi. Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinin yenidənqurulması və inkişaf perspektivləri hər zaman keçmiş sovet respublikalarında iqtisadiyyat elminin nəzərinin mərkəzində olmuşdur. Bununla əlaqədar dissertasiya üzərində işləyərkən əsasən maşınqayırma sənayesinin nəzəri

aspektlərini ətraflı əks etdirən MDB ölkələrinin alimlərinin elmi əsərlərindən geniş istifadə etmişdir.

Bununla belə, qeyd etmək istərdim ki, müasir şəraitdə maşınqayırma müəssisələrinin yenidənqurulmasının əsas strateji istiqamətləri, investisiyalaşdırılmasının bir sıra məsələsi iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər tam həcmdə əksini tapmamışdır.

Eyni zamanda maşınqayırmanın iqtisadiyyatı məsələlərinə sərf edilmiş elmi əsərlərin sayının çox olmasına baxmayaraq maşınqayırmanın bəzi problemləri kifayət qədər tədqiq edilməmiş qalmaqdadır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi maşınqayırma müəssisələrinin yenidənqurulması mexanizminin təkmilləşdirilməsinin müasir konsepsiyalarını, strateji qərarların qəbulu xüsusiyyətlərini, investisiya təminatını, yenidənqurulma əməliyyatının planlaşdırılmasının və təşkilinin metodoloji əsaslarını araşdırmaqdır.

Tədqiqat obyektı - ölkənin iqtisadi inkişafının ayrılmaz hissəsi olan maşınqayırma müəssisələrini qeyd etmək olar.

Tədqiqat predmeti - maşınqayırma müəssisələrinin əsas inkişaf istiqamətlərinin iqtisadi qeyd etmək olar.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazası kimi maşınqayırma müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalı və investisiya münasibətlərini sahəsində milli və xarici alimlərin elmi əsərlərində əks etdirilmiş konsepsiyalar, yenidənqurma ləhiyyələrini tənzimləyən beynəlxalq standartlar, ölkədə yenidənqurma münasibətlərini reqlamentləşdirən qanunvericilik və normativ sənədlər, dövrü nəşrlərdə çap olunmuş məqalələr və internet şəbəkəsinin materialları, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi inkişaf, Maliyyə və digər Nazirliklərin rəsmi materialları istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat prosesində və dissertasiyanın müddəalarının işlənməsi zamanı ümumelmi metod və üsullar, dialektik, statistik, sistem təhlillər, sintez həmçinin məlumatların emalının qrafik metodları istifadə edilmişdir.

Nəticələrin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti Azərbaycan maşınqayırma müəssisələrinin yenidənqurulma işlərinin aparılmasının təkmilləşdirilməsi yolu ilə sürətləndirilməsinə imkan yaradan təşkilati- iqtisadi müddələrin işlənməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin bu müddəaları ölkənin dövlət idarəetmə orqanları (İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi və s.) tərəfindən milli iqtisadiyyatının inkişaf strategiya və taktikasının formalaşdırılması zamanı istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti onun konkret praktiki tövsiyələr səviyyəsinə gətirilmiş əsas müddələrinin həm sonrakı elmi- nəzəri tədqiqatlarda, həm də təsərrüfat subyektlərinin praktiki fəaliyyətində istifadə edilməsi imkanlarından ibarətdir.

Dissertasiya işinin bu müddəaları tələbələrin təhsilində də istifadə oluna bilər, o cümlədən “ İstehsalın iqtisadiyyatı ” , “ İstehsalın təşkili və menecment ”, “İnvestisiya menecment ”, “ Maşınqayırma iqtisadiyyatı ” , “ Maliyyə menec-menti”, “Müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili” fənlərin tədrisində.

Tədqiqat işin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, doqquz paraqrafdan, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.